

Matija Mažuranić

*Pogled u
Bosnu*

eLektire.skole.hr

Pogled
u
B O S N U ,
ili
KRATAK PUT U ONU KRAJINU,
učinjen 1839-40.
po
Jednom Domorodcu.

Sadržaj

PREDGOVOR _____	4
DIO I. PUT U BOSNU I NATRAG _____	5
DIO II. RAZLIČNE OPAZKE O BOSNI. _____	28
Několiko turskih barbarismah. _____	42
Rječnik _____	46

PREDGOVOR

B o s n a , bližnja ova turska krajina, s priklopljenom sebi Hercegovinom i turskom Hrvatskom, obkoljena je sa svih strana austrijskim krajinama, t. j. Hrvatskom, Slavonijom, i Dalmacijom. Turska granica od prilike uzimajući na najkratjoj liniji nije dalje od Zagreba nego Bělovar, a malo dalje neg Varāždina, t. j. oko 11. milja, a poštarskom cestom preko Petrinje do kostajničkog raštela neima više od 12 milja; a Karlovačkom je bliže turska granica neg Zagreb. Ali ne samo, da su nam Turci prvi susēdi, nego je i iste male- ne ove kraljevine naše Hrvatske još malo ne tretji dio (vas prostor izmed Une i Vrbasa) pod Turčinom, pak sa svim tim malo je naših ikoliko izobraženih domorodacah, koji nebi više o Americi, Kini, Indii i. t. d., koješta znali pripovēdati, nego o Bosni. Uzrok tomu nije teško pogoditi. – Naši stari pretrpiše mnogo truda i mnogo proliše krvi hrvući se s Turci, kroz više od 200 godina. Ali od kako je (hvala providnosti i nastojanju preblagoga vladanja), prije 80 ili 90 lětah vojnička granica uz Tursku ustrojena, i na medji jaka straža postavljena, od onda jedva počinusmo malo od tolika truda, i videći se sęurnih s ove strane, okrenusmo joj ledja, da vidimo, što se u izobraženom zapadu radi. Od ono doba, čini se, da se još nismo natrag okrenuli, već svedjer na zapad gledajući, naučismo se poznati i Nēmce i Taliane, i Franceze i Engleze bolje neg nas samih, a o svem ostalom svētu znasmo toliko, koliko se mogasmo naučiti od bližnjih naših zapadnih susēdah, koji naravno ni sami skoro ništa o Bosni neznadu. – Ali ima li to uvěk tako trajati? Dá li nije vrēme jurve, da se već jedan put obazrēmo, i najprēčiiim putem sami vidimo, u kakvom se bitju ovaj dio naše Ilirie nalazi? – Ove i spodobne misli pobudiše u meni želju, da kad sam već kao rukodělski momak (kalfa) veću stranu austrijskoga carstva, a osobito sve austrijskoilirske krajine obišao, i o Bosni što god izvęstniega razaberem. Ali od kuda? Knjigah neima, a putnika takova, koi bi samo za zemlju, jezik i običaje poznati tamo išao, takodjer nijednoga još do onda vidio nisam. Odlučim dakle, već što god bude, sam glavom ići u bosansku pokrajinu. Poznanja i izkustva, koja sam tamo pribavio, naklonomu čitaocu, koliko mi nevěsto moje pero dopuštaše, ovdě vērno predlažem. Istina, da se odavdě neće nitko naučit onu zemlju izvrstno poznati, nu mislim ništa ne manje; da će mojim domorodcem, koji ovakova izvęstja o različnih svega svęta državah s veseljem čitaju, veoma drago biti, ako i o ovoj našoj bližnjoj krajini (u kojoj samo bratja, pravi Iliri stanuju) kod kuće sēdeći, bez truda, muke i pogibelji barem onoliko saznadu, koliko sam se ja tamo s očevidnom pogibelju života naučio. Moja nakana biaše i duže vrēmena tamo ostati, i svu zemlju ter u svako doba lęta viděti, ali izgubljeno zdravlje prisili me, da se što skorie natrag povratim.

Spisatelj.

DIO I.

**PUT U BOSNU I
NATRAG**

Dne 31. Listopada dodjoh u Karlovac. Tamo sam gledao, da idjem na ladji do Jasenovca, ali onda su ladje tekcar dolazile uz Kupu gorē, i zato odlučih pēške ići do Siska. Bavio sam se u Karlovcu tri dana; ljudi me naučiše, kako ću drugim putem za dvē tri štacie prećie doći u Sisak, nego velikom cestom, i trēba mi, rekoše, kad u selo Toran dodjem, zakrenut na lēvo, pak od sela do sela putem do Petrinje.

Podjem iz Karlovca na 3. Studenog, kod Torna zakrenem nalēvo, dodjem u jedno selo, i pitam, kud je prēki put u Sisak? Tu mi svi kazaše, da neznaju, što je to Sisak, ni na koju stranu svēta leži. Nego kad sam već pošao tuda, nek tamo tim putem podjem u drugo selo, moēe biti, da će mi ondē tkogod kazati, kuda je put u taj Sisak. Okrenem ja tim njihovim putem, i dolazeći često na svakojaka razkrižja, neimam koga da pitam, nego kud poznam da više ljudih prolazi, onud i ja idjem, misleći, da to mora biti glavna ųica. Tim mojim putem dodjem ja posrēd šume, i kolnici se razidju na sve strane, a glavne ųice nestade. Ja još danas nisam ništa okusio, osim što sam jutros pio rakiu u Karlovcu; a sobom nisam ponio ni jedne ųemljiljke. Sunce se na nebu nevidi vas dan, a rekao bi, kao da je počelo mraćiti. Poųurim se s jednim kolnikom, koi mi se vidi najupravniji, i dodjem mu na kraj, al eto se već sa svim smrkne. Mislim, kuda ću sad po noći bez puta? drvah ima dosta, ali na moju nesrēću nepušim lule, pak neimam ni kresiva sa sobom, da bi gdēgod, naćinivši oganj, prenoćiti mogō. Mislim u sebi, da trēba svu noć hoditi, bilo makar na koju mu stranu; jedno moēe biti da nagazim gdēgod na selo, a drugo da neozebem ovu dugaćku zimsku noć na jednom mēstu sēdeći bez vatre. Tako bludeći dodjem na jedan brēųuljak; odtud upazim na daleko vatru, koja mi se na jedan put sakrije. Stanem pak gledam, i vidim, gdē mi se tri četiri puta pokaēe oganj, i odmah ga opet nestane. Ja pomislim, da to mora bit kuća, kojoj vrata prema meni gledaju, a ćeljad još nisu pospala, nego vratarē na dvor i s dvora: i tako se meni oganj kaēe i skriva. Uputim se uprav na ono mēsto, preko svakojakih grabah i preko jamah; jedva nadjoh nekakvi put i dobro pazeći porad tminah, da ga neizgubim, dodjoh pred jednu kuću. Ćeljad nebēhu još zaspala, otvore mi vrata, i veselo me primu na konak. U toj kući ųivu dva oēenjena brata, oba još mlada i bez dēce, Ono malo, što imadu u kući, sve se vidi ćisto i lēpo postavljeno u red, i njih sve ćetvero, obućeni su lēpo ćisto. Mene podvoriše s jednakom seoskom ali ćistom većerom, a za većerom donesoše vina dosta. Pekli smo kukuruz¹ i krumpir, tukli smo orahe, a grlo smo moćili vinom: razgovarismo se dugo, poslē naćiniše snahe meni postelju od slame, metnuše dvē plahte i jednu ponjavu, a pod glavu jastuk. U jutro kad ustanemo, pokazaše mi put, i ja podjoh dalje, ali zaman, kad su puti sve izkriųani, neznam kuda ću: hajda opet po starom, drēeći se veće ųice, i tako pogodim opet – u šumu kao i jućer. Poradi velike kiše, koja se je prvih danah slēla, bēše po svuda blato, po svuda bara. Dodjem do jednoga staroga debeloga hrasta, pod kojim su valjada pastiri vatru gorēli, ter je u njem vatra izdubla kao jedan pristrišak, gdē bi se ćovēk mogao saćuvati od kiše; a okolo ognjišta bile su dvē klade, gdē su pastiri sidēli. Meni već bēše dosadilo po blatnoj šumi toliko gaziti; sēdnem tu jedan ćas, da se malo odmorum; torbu skinem s ledjah, pak stanem duboko zarēzivati u pamet, kako se drugi put prēkim putem odpravljati trēba. Kad sam se već odmorio, i rovaš u glavi zabiljeųio, uzmem torbu, pak idjem naprēd. Sunce se na nebu nevidi radi kišovita oblaka, zato sad neznam,

¹ Oni kad beru kukuruz, onda ga ostave ili u kakvoj jami, ili u podrumu, da imaju kroz ćelu jesen za peći.

idjem li na istok ili na zapad sve jedno, kao da je noć, samo da se nebojim, da gdje god ulomim vrat. Njēdgi idjem kolnikom, a njēdgi stazom, kako me gdje put nanese. Išao sam dobre četiri ure, pak dodjem lēpo pod oni hrast, pod kojim sam danas poćivao. Nevērujući ni sam sebi, gledam okolo, ali sva je prilika, kao što bi i danas a na onome mēstu, gdje sam sēdio, poznam stope od mojih ćizmah. Na ovom istom mēstu trēba sada rovaš još dublje zabilježiti, kako se od sada na prēki put puštati trēba. Mislim u sebi: ovako mogu nedēlju danah okolo jedne iste šume obilaziti, pak nikad u selo nedoći. Ali videći, da je blizu noć, požurim se na drugu stranu, koliko sam bolje mogao, poznam, da moj put sve bolji i širji postaje, al u to se već i smrkne. Do sada sam se uklanjao, kud je manje blato, ali sada trēba gaziti srēdinom, pa makar blato do vrata. Po noći dodjem do jedne kuće, u kojoj ima ćeljadi više, ali su siromašnija, neg ona na jućerašnjem konaku: nego me svakako primiše veselo i podvoriše što su bolje mogli. Kazaše mi, da se od sada više izgubiti neću, nego da ću lēpim putem od sela do sela, sutra na rućak u Glinu: a inaće, ako prēkim putem podjem, da neću još za dvē nedēlje stignuti u Sisak. U jutro podranim dobro, dodjem u Glinu na rućak, iz Gline u Marinbrod na konak, a odande s jednim koćiašem u Sisak na 6. Studenoga 1839.

U Sisku sam bio dva dana, odande na 9. Studenoga pustim se na Zemunskoj burćeli² dolē do Jasenovca. Ondē se razmislim, pa idjem pēške gorē uz Unu u Kostajnicu, da ondē, ako me puste preko, podjem u Bosnu. Ja kod kuće, da svatko nezna, kamo ja idjem, nisam smio uzeti pasoša za strano carstvo: a kod generalkomande nemože se dobiti pasoš, nego za kratko vrēme, pa za kratko vrēme ja ga nisam hotio ni iskati. Mislim, ako me u Kostajnici nepuste preko mosta, a ja ću se kradom prebaciti preko Une. Došavši u Kostajnicu, idjem na komandu od korduna, ali zaludu; kazaše, da bez velikoga pasoša, nemogu me pustiti preko. Sada ja potajno razpitam ljude, kako bi se moglo kradom preći: a oni me naputiše, da najbolje dolē kod Dubice, gdje se i kontrobant iz Turske prenosi. Vratim se dakle natrag na Dubicu, i došavši na mēsto od prenosa, ugledam jednoga mlada gospodina lēpo obućena, a preko jednoga ramena nosi kožnu torbu, i sve nēšto na tursku stranu gleda. Kad upazi mene, onda se ućini kao nevēšt, pak mahom poćne stupati prema meni. Kad smo se sastali, tu se pozdravimo, i upitamo jedan drugoga, odkle tko idje. Ja budući iz daleka poznao njegovu namēru, prvi sam se odkrio, da ako bude moguće, rad bi ići u Tursku. On kaže, da to i on namērava, da želi preko Bosne u Srbiju, da tamo postane pop, budući da se današnji dan teško žive; a on da je mlogo ućen, ter da znade jako lēpo pojati u crkvi, i da bi on u Srbii do malo vrēmana mogao postati vladika. Upitam ga ja, odkuda je rodom, i od ćesa žive sada? a on mi kaže, da je rodom iz Broda u Slavonii; a drugać da je on ućitelj, koi sve tako po svētu idje, pak s kojim god ima priliku, da ga što god naući, i tako da žive. Ja pomislim u sebi: Misliš da si sad našo budalu, koga možeš varati; to ti nebore hodi komu drugomu brusiti. Ali poradi drućtva preko Turske, i da mi š njim bude lēpše, nisam ni sam u sebi smio o njem zlo misliti. Dakle mi se dva dogovorimo, kako ćemo preko, i što ćemo Turkom govoriti, kad k njima dodjemo. Tako podjemo k vodi jedno 50 sežanjah od ceste, pak sēdnemo pod vrbu. Sad moj ućitelj zažvižda na prste po hajdućki i mahne rukom, a Turci³ skoće u ćun, pak dotēraju preko vode. Došavši k nama, pitaju nas, što hoćemo? Mi kažemo, da bismo radi ići u Tursku, da radimo zanat; jerbo u Nēmaćkoj ima majstora odviše, pak se nikako nemože živēti. Oni kazaše, da bi nas jeftino prebacili, ali da neznaju, što će kazati spahija. Mi ćemo – rekosmo – sa spahijom lahko, samo vi nas prebacite. Kaže Turćin: »Valaha, ja ću vas pre-

² *Burćela* je ladja manje vrsti.

³ Bio je jedan Turćin, i jedan Krištjanin. Naši ljudi svakoga iz Turske zemlje zovu Turćina, kao što i Turci nēmaćkoga podanika svakoga zovu Švabom.

baciti, a meni podaj svaki cvanciku, pak hodi ako ćeš k Zadru kamenomu.« Na to mi skočimo u čun, a oni otisnuše. Na tom mjestu je voda jako široka a plitka; zato i netreba vesalah, nego se onako to jagami odrivaju. Na srēdi je voda najplitja, i totu smo nasēli. Dokle su Turci porivali čun malo uz vodu, gdje je bilo dublje, u to dodjoše i nekakvi čobani na nēmačkoj strani, pak videć u turskom čunu dva čovēka nēmački obućena, stadoše vikati iza svega glasa: »Utekoše dva čovēka! Utekoše dva čovēka!« – Turci se požure brže čun porivati, i došav preko vode, uvedu nas u svoju kolēbu: a čobani onda s one strane jedva zamuće. Turčin pošalje svog vlahu,⁴ da idje dozvati spahiju: a nas dvojica se sada tekar prestrašimo. I prem da smo se hotēli uzdržati, da se nevidi: ali, zaman, kad smo obojica počeli drktati kao prut. Rekosmo jedan drugomu nēmački, kako ćemo sad dočekati spahiju: tko zna, kakov će to biti nemilostiv čovēk; još nas može obojicu odpratit vezane u Kostajnicu, pak nas predati Švabam. U to dodje još jedan Turčin, velik, bos, na njem poderane dimije,⁵ a zimsko doba, i od kratke anterie malo obiljega, i jedan zamazan jelek i ćurak, od koga sve izderani gajtani vise; na glavi mu čalma, a malo niže ćosasta brada, i u ruci od probušene orahove mladice čibuk. Tu on sēde uz brvno na pete⁶, pa čas namēštajuć rukama čalmu, a čas gladeći ćosastu bradu i brkove, stane se s nama razgovarati. Mi čekajuć spahiju nismo imali volje s koje kim razgovarati se, i rekosmo Turčinu, da mi čekamo spahiju. A on kaže, da je on spahia, i da je poradi toga sad i došao ovamo. Nas dvojica sad istom pogledimo jedan u drugoga pak se spahii izpričamo, da nam oprostī, što mu nismo nikakve časti dali, buduć da nismo znali, tko je on. On kaže, da to neima ništa, da se kod njih i nedaje čast nikomu, kako biva po Nēmačkoj: nego samo da mi njemu kažemo, pošto smo došli, i što hoćemo? Mi kažemo, da smo zanatnici, a u Nēmačkoj da se već živēti nemože, jerbo majstora h mnogo ima, zato želimo ići u slavnu Tursku, pak tamo svoj zanat raditi. On kaže, da bi nas pustio, da samo nisu čobani vidēli s one strane: a Švabe su – kaže – zli ljudi, pak će pisati gjeneralu, a gjeneral će na kadiu u Dubicu, pak će kadia mene pitati: nego meni je lahko njemu kazati, da su ljudi došli kupovati sol, pak su se po noći opet vratili natrag: ali ja tu brigu zabadava nemogu uzeti na se, nego da vi meni štogod platite. Mi odgovorismo, da smo mi ljudi siromasi, koji neimamo ništa; da bismo imali novaca h, mi bi kod kuće ostali, a nebi probijali toliki svēt. – »Valaha, ja to znadem – kaže – da nikoga vruća pogaća netēra od kuće, ali barem mi ostavite svaki svoje sahate od žepa, i te ćadorove.⁷ Meni to baš i netreba – produlji dalje – nego bi jedno poklonio ajanu, a drugo kadii; a poslē možete ići po svoj Turskoj kuda vam drago.« Mi pogledamo jedan u drugoga, pitamo opet spahiu, može li on nama dati teskeru, da nas još gdje tko nebi zaustavio. – »Valaha, ja bi vam i to dao, da znadem učiti knjigu: ali i netreba vam nigdē, dina mi moga; i ja sam pred deset godina h išó u Sarajevo, pak, tako mi amana,⁸ nisu me nigdē ni pitali za teskeru.« – To se je nama vidilo preskupo platiti: a svakako bez teskere nismo sigurni. Zamolimo dakle, da nas prebace natrag, pak ako nam se bude vidēlo, da ćemo opet drugi put doći. »Peke, peke – kaže spahija – možete i po noći doći: hajde momci, bacite ih natrag.« – Skoće ona dva, koji su nas dovezli, i kojim sam ja prie dvē cvancike dao, budući moj gospodin učitelj

⁴ *Vlah*, tako zovu Turci Ilire grčkoga i rimskoga izpovēdanja.

⁵ *Dimie* se samo u lēto nose, i jesu od platna bēloga ili šarenoga. Dimie nose i žene.

⁶ Turci nemogu nikako stojati na noguh, ositm kad idju, nego odmah u križnoge sēdu. Ako je blatno ili prljavo, onda samo na pete ćučnu, i tako mogu razgovarat se i ćučati po vas dan.

⁷ Nije znao, kako se ambrela zove, nego kaže ćadorove; u Bosni sam ćuo kazati *ambrela*.

⁸ *Aman*, ja neznam što ova rēć u turskom jeziku znaći, nu Bošnjaci ju upotrēbljavaju za imenovanje mnogih stvari h, kao: 1. vēra; 2. kupelj; 3. kad ga kuju, viće aman; 4. amanet, zavērak; 5. kad pēva, onda za svakim redcem kaže: aman, aman. – *Din*, ili *dina mi!* znaći: zakona mi!

kazao, da ja i za njega platim, jerbo da on neima u sitnu, a da ćemo se mi potlam lahko namiriti. Vratimo se dakle na nje mačku stranu, da nas nije nitko spazio, i dodjemo putem na prvu oštariu o drugoj uri po podne na 14. Studenoga.

Tu smo nas dvojica zajedno ručali: nu kad je trebalo platiti račun, ali moj učitelj ni krajcara u žepu neima. Na to se ja razsrđim: zašto mi je jutros kazao, da neima u sitnu, a danas ni u sitnu ni u krupnu neima, pa ga prisilim, da mi svoj pasoš pokaže, da vidim, što je i otkud je. Ali on iz nedarah izvadi vanderbruh krznarski, pa kaže, da je on zajedno učitelj i ćurčija. Ja pomislim u sebi, da bi ga vrédno bilo sada opsovati, ali, ako je bezobrazan, što će mu to pomoći; ako je pak ikoliko pošten a siromah, dosta će mu i ovo biti, gdje su mu se laži odkrile. Zato platim oštaru račun vás, i uvěřim se, da je ovo zaista pravi učitelj, jerbo je i mene naučio, kako se treba s nepoznatimi ljudi sastajati, pak podjem kroz Dubicu u Jasenovac na konak. Ondě budući da se nisam mogao naměřat na ladje, podjem kopnom preko Slavonie, nēgdi vozeć a nēgdi pēške, i dodjem u Zemun na 20. Studenoga.

Od Zemuna mi se daleko učini Biograd, preko onoga razkrižja vodenoga, kao preko sinjega móra. Odpravim se na jednoj daščari (ladja jelova) u Pančevu, misleć, da je tamo lēpša prilika za prebroditi Dunaj. Na Borči je doista Dunaj uzak, ali kod Pančeva opet strahovito širok. Srēćom nisu trgovci u Pančevu imali žita; dakle se moja daščara vrati uz Dunaj, za poći u Bečkerek, pak ponese i mene do Zemuna. U Zemunu ja pitam jednoga ribara, bi li on mogao mene prebaciti pod Biograd? On upita, koliko nas ima? Ja sám – rekoh. Ha, to nije za jednoga samoga, već kad bi bogat bio, budući da bez 50 fr. sr. neće nitko rizikati sa svojom kožom na ledjih.

Ja se s ribarom razstanem, a dodje k meni jedan majstor, pak mi kaže: »Priatelju, vi naměřavate poći u Biograd.« A ja rekoh: tko vam je to kazo? »Nemojte preda mnom tajiti – kaže, – jerbo ja neću da vas napastujem; nego sam čuo, gdje vi s ribarom od otoga govorite: ali ribar to nemože učiniti bez velike platje, zašto su bili već mnogi kaštigovani radi toga, nego ja ću vam kazati, kako ćete: ja sam onomadne kupio jedan čun, a meni ga netrēba, podajte vi meni koliko sam ja za njega dao, pak ću vam dati veslo u ruke, a vi ako znate voziti, možete sami ići pod Biograd.« Za tim mi pokaže čun, i gdje mu je kuća, pak ako imam želju, da možem k njemu doći, da se razgovaramo. Ja sam najprije išao na ručak, poslē sam došao k njemu: on mi kaže, da čun nekošta nego 2 fr. sr., ali da ja donesem svoje stvari k njemu, pak da možem kod njega i spavati, ter da će me on sutra probuditi, i dati veslo u ruke, pak neka idjem u ime božje. Tako je i bilo: on me probudi u jutro o četvrtoj uri, pak mi dade veslo i jednu zemljanu zdělicu (ćiniu). Nu prie svega me uputi, da neidjem velikim Dunajem; jerbo da doli pod Biograd austrianska šajka zasidra na po svu noć čeka, hoće li tko prelaziti tamo ili amo. Isto tako, da neidjem s one strane od Banata, da me nebi straža upazila iz čardaka: nego lēpo iz medju onih otočićah (adićah), pak iz pod Biograda na Dorćulu na pēsak. Kad me bēše već u tom ubavēstio, ja mu lēpo zahvalim, pak uzamši svoje stvari, podjem k vodi. Otisnuv čun u vodu, metnem torbu, pak sēdnem i ja u njega i počmem voziti. Čun ovi valjada je više vrēmena bio na suho nategnut, i zato je odmah počeo puštati vodu. Ja jedan čas vozim, a čas bacam vodu na polje, kad na jedanput pane magla, da se nevidjaše ništa nego voda, po kojoj se vozim: na to počme puhati i nekakav opaki vētar, a na vodi počmu se valjati talasi, kao da bi na moru. Moja plav i bez toga slaba, koliko nepušta vodu poda dno, toliko ju većma talas od ozgor nalēva. Pustim ja veslo, pak uzmem zdělicu u obě ruke, te stanem bacati vodu iz čuna; ali na moju ljutu žalost više jedan talas donese vode u nutra, nego ja na deset putah mogu izbaciti napolje. Ja počmem sumnjati u sebi, da ću sega jutra težko spasiti glavu: da je lētnje doba – mišljah u sebi – nebi se bojó, jerbo znam dobro plavati; ali ako sada utonem, morat ću od same zime izčežnuti; a kad poginem, pak me voda

gdęgod baci na suho, i ljudi me nadju, neće nikada znati, tko sam ni odkud sam. Zato brže izvadim pasoš iz torbe, pak metnem u žep – misleći – kad me ljudi nadju, neka pasoš osuše, ter neka vide. U isto vręme izvadim i novce iz torbe, metnem kesu u njedra, pak se dobro zakopčim, da gdę god u vodi neizpane; neka se i to kod mene nadje. Meni se je bila okrenula svęst; niti sam znao na koju mi stranu ostade Zemun, ni kuda se idje u Biograd. Ako pustim ruku u vodu, da vidim kamo teče, to mi brani talas; a vętar puše sa svih stranah kao bura. Biaše onda sręćom turski ramazan, pak hodže u jutro poraniše da zapale kandila po munarah, a vętar je počeo malo manje valjati talase. Dakle sam ja, kad bi izbacio vodu iz čuna, mogao i voziti po jedan čas na onu stranu, gdę se Biograd blista. I sręćno se provukoh izmedju onih otočićah (akoprem jih ja ono jutro nisam ni vidio), i dodjem u Dorćulu pod Biograd na 25. Studenoga, a u to i dan osvane.

Sada sám nategnem moj čun na suho, pak idjem Gazda-Kosti ribaru i mesaru. Kod njega sam sędio do osme ure, i on me je sám odveo u primiriteljni sud. U sudu me primiše rado, a osobito ondašnji načalnik primiriteljnoga suda: on je to kazao i drugoj gospodi, i svim je bilo drago, što sam tako sręćno izišo. Ja zamolim, da mi podpišu pasoš za u Smederevo, a oni to odmah učine, i ja prodjem preko Grodske i dodjem u Smederevo na 28. Studenoga.

Od svih srbskih varošah, koje sam još iza toga vidio, meni se je Smederevo najmanje dopalo. Varoš je položen u nižini kod Dunaja, i rekao bi kao da je u nekakvoj jami. Onda je bilo blato u njem do glęžnja, a uza zid nije slobodno hoditi, bojeći se da nerazbiješ glavu o rožnik od kuće (o strihu). Išao sam malo da vidim grad; on je nešto na povišjem męstu: ogradjen je jakim visokim zidom, u kojem su nekakve kulice na četiri ugla na jedno 15 sežanjah jedna od druge uzidane, a malo su više od drugoga zida. Iz vana, oko velikoga zida, napravljena je jedna mala zabrana (šanac) poradi topovah, nego pozna se, da je mnogo mladja, i tako rekuć dęćinski sagradjena prema velikomu zidu. Tamo ima nekoliko turskih topovah: pod njimi su bili hrastovi podi i nekakvi koturi, kao žrvanj, ali je već sve sagnjilo i spropastilo se, i nekogi su već topovi pali na zemlju. Išo sam kroz vrata u grad do turske kafane; ondę sędi straža, i nesmě se dalje. Tu sam sio na divanhanu,⁹ popio sam jednu kafu, pak gledam tamo dalje u grad; ali nevidi se ništa, nego nekoliko turskih kolibah od pletera, pak balegom zalępljenih: ali barem su gorje nego što naši pastiri u šumi načine; gdę u lętu čuvaju stoku. Ja zapitam Turke, zašto nije slobodno ići po gradu? To nije samo tebi zabranjeno – odgovoriše – nego svakomu, i Turčinu, koigod neima nikakova posla u nutri: a jedan mi prišapta, da je to poradi ženah. Ja onda otidjem na svoju mehanu, i uzput podpišem pasoš u primiriteljnem sudu, za u Kragujevac. Na onu mehanu, gdę sam ja bio, dodjoše u večer Smederevci, Srblji i Turci, da piju neki vino, a neki kafu,¹⁰ i upitaše me, odakle sam? A kad jim kažem, odakle sam, onda jedan stari Turčin pogladiv bradu, ovako uze pripovędati: »Priego što je još pričego Kara-Djordjev rat, bila se je jedan put nešto raja uzbunila; pak Turci okriviše kadiu našega Smederevskogoga, i hotiahu da ga pogube. A on siromah kako je to saznó, pobęže preku Šumadije i Bosne, pak upravo u Triest (t. j. Trst), da odande s trgovci na galii¹¹ idje u Stambol, da se tamo opravda. Došav u Triest, ostavi svoj prtljag na jednoj mehani, pak idje po varošu, da gleda one čudnovate bine (zgrade) kauske. Kud god pogleda okom, svuda vidi po

⁹ *Divanhana* je jedna vrsta čardaka, koja se u boljih kućah i svih kafanah i mehanah nalazi; gdę u lęto Turci sęde, čibuče, i razgovaraju se.

¹⁰ *Kafana* i *mehana* je gotovo sve jedno, s tom razlikom, da kafana neima dvorišta za stranske ljude: a u mehani je svakoj po jedna soba, koja se zove Kafana.

¹¹ *Galie*: oni razumiju morske ladje, brodove.

sokacih i mejdanih (piacah) lěpe, čiste káldrme od mramora,¹² a bine svakojakom lěpotom izvana izšarane, pak visoke do oblaka; a dolě kod zemlje prekrasni dućani od svakojakih esapah i sviuh zanatah. Dakle efendum benum (gospodine moj) dojde on u jedan sokak, pak srětne dvě prekrasne děvojke, visoke a tanke kao dva bora. Kad su došle do njega, onda ga na jedan put uhvate za bradu i brkove, pak hoće na silu da mu odgule. On se siromah brani, ali one su dvě, pak jim se nikako nemože oteti. Srěćom dodje jedan Kaurin, koi je po trgovini dosta putah u Stambol hodio, pak znao je i turski govoriti, i on ga je tu obranio, pak mu je kazao turski, da se njihove děvojke najviše srde na to, kad vide bradu i brkove; nego ako želi biti miran, neka idje k berberinu, da mu to skine dolě; jer ako neće, da će mu njihove děvojke sve nokti počupati. On siromah poběgne na svoju mehanu, pak već nije smio ni na sokak izići, nego gazda mu je bio dobar, pak je išo svaki dan na pristanište, da vidi, oprema li se koja galia u Stambol; i on mu je našo galiu, pak ga je spratio překo varoša – da ga devojke nebi razčupale – taman na galiu. Kad je došo u Stambol, ondě se je kod velikoga vezira opravdo, i došo je opet na kadiluk ovdě u Smederevo, pak nam je pripovědó, što mu se je na putu dogodilo.

Dok je to starac pripovědao, oni mladji Turci puše samo svoje čibuke¹³ i pomnjivo paze na svaku njegovu rěč. Kad je starac dovršio, onda stadoše mene Turci svi překo gledati, misleći kako sam ja sada kod njih miran, a njihov kadia u mojoj zemlji toliko zla pretrpio¹⁴ – U jutro na 29. Studenoga otidjem u Palanku i ondě prenoćim. U jutro podranim, a bilo je malo hladno; ja izvadim rukavice kožne iz žepa, pak metnem na ruke i mislim, i š njimi će bit štogod bolje. Dodjem u polje, pak pogrěšim put. Tamo daleko srětim jednoga gazdu jašuć na konju, i upitam ga, je li ovo put u Kragujevac? »Hé – kaže – nije, daleko si već zašao s puta; nego vrati se natrag, ja ću ti kazati, kuda se idje.« To rekav, prestraši se i ušuti mramorkome. Ja ga štogod pitam, on neodgovara ni crno ni bělo. Ja vidim, da njemu něšto fali, i da ga kakogod razbodrim, počmem mu štogod pripovědati. On, kad smo već dugo vrěmena zajedno išli, spozna, da sam ja čověk, i da nisam nikakovo vrhunarsko bitje, uslobodi se, pak pita: »Ma dragi sinko! kaži mi, što to je to, oda šta su ti to ruke tako crne, a neimaš ni nokatah ni ništa, nego ti je tako koža pogrěšpana? – Haj! ja skinem rukavice, pak mu pokažem, da to nije moja koža, nego da su to rukavice¹⁵. A on se stane krstiti i lěvom i desnom, pak kaže: »Hó, koliko sam išó po trgovini i po vojsci, a još te djavolie nisam vidio; medjer u světu je marifet (murafet), a mi za ništa neznamo; hé, da ti nisi meni kazao, ja bi bio do smrti pripovědao, da je tu u polju jutro rano nekakav bės bio došo preda me.« U to dodjemo na razkrižje, meni pokaže put za Kragujevac, a on otidje u Palanku.

Na 2. Prosinca u jutro osvanem u Kragujevcu. Ovi varoš može se prisposodobiti kakvomugod Slavonskomu selu; s tom razlikom, da u Kragujevcu u glavnoj ulici ima čaršija. Ondě podpišem pasoš, pak otidjem sa Sarajevci zajedno preko Čačka, Požege i Užice na Mokru-Goru u kontumac Srbski na 5. Prosinca.

¹² Mramor zovu Srbliji i Bošnjaci svaki tvrđi kamen.

¹³ Čibuk je kamiš od lule, a i kad je kamiš i lula zajedno, zove se takodjer čibuk. To bi za veliku uvredu primili, da bi jih tko zapitao: Podaj mi lulu: nego podaj mi čibuk.

¹⁴ Jer Tuci i sad misle da je Šumadia (tako oni od zlobe zovu Srbiju) njihova, i da jih sada dragi alah samo za njihove grěhe kaštiguje, pak poslě da će oni opet biti gospodari, kao i prie.

¹⁵ Njihove su rukavice široke, koliko može sva šaka ujedno, a ne svaki prst napose unutra.

Nego kad sam već spomenuo Čačak, barem da i ono kažem, što sam o njem od Užičkih Turakah čuo pripovédati. Crkvu u Čačku je sazidao nekakav kaurški kralj.¹⁶ Ali ona je već posle bila sedam putah džamia, a sedam putah crkva. Odprie dok je bila džamija, bio je jedan siromah Turčin, koi je živio na selu. Bilo mu je već pedeset godina, a nikako nije bio u džamii, osim jedan put, dok je još bio dète. Sad mu na jedan put u jedan pètak dodje u glavu, da idje u džamiu. Osamari konja, pak uzjaše na samar, ter idje u Čačak, da klanja podne. Dodje pred džamiu već najposlednji, a narod je već sav unutra; priveže konja, pak idje i on. Ali kad dodje na vrata, pogleda unutar i vidi, da svaka osoba ima na ledjih samar, a na hodži su dva. On kad to vidi, potrči natrag, pak skine sa svog kljusea samar, oprti na ledja, pak pritegne kolanom (podprugom) na prsuh, pak idje u džamiu da klanja. Kad dodje unutra, i ljudi na njemu upaze samar, počmu ga tèrati napolje. A on kaže: »Zašto me tèrate napolje, kad i vi nosite svaki po jedan samar? Nemojte me tèrati, nemojte me tući, zar nevidite da su na hodži dva!« – Na to se učini veliki džumbuš; već nemisli nitko na klanjanje, nego vežu njemu ruke naopak, pak ga vode pred kadiu i tuže, da je takov zian učinio. Kadia njega pita: »Koliko ti ima godina?« – Petdeset, kaže. – »Koliko si putah bio u džamii?« – Nisam, kaže, nego jedan put, dok sam bio još dète. – »Jesi li onda nosio samar u džamiu?« – Nisam, veli, nego sam sada vidio, da svaki jedan samar ima, a sam hodža dva, pak sam mislio, da se je od onda promènio hadet, i da to svaki mora: i zato su me izbili i dotèrali sad k tebi, da mi sudiš. Kadia uzme učiti koran, da vidi, što bi to moglo značiti: i doista nadje i razloži to pred narodom ovako: »Što je svaka osoba imala u džamii samar, a sam hodža dva, to znači ovako: svaki ima po jedan grèh na duši, a hodža ima dva: a sam je ovi siromah čovèk pravedan, zato neka idje kući.« Na to ga svi redom obdariše, kad mu je dragi Alah dao vidèti, i pustiše ga kući.

U kontumacu pregledaše nam pasoše, i pustiše nas u Tursku. Kad smo došli u Višegrad, ali nas ondè zadrže Mujaga ajan i kadia Višegradski, i zatvore nas u – tako zvani – korantin njihov. U tom korantinu trèba toliko danah sidèti, koliko god sède putnici, hodeći u Srbiju, u kontumacu srbskom. Ali trgovci Sarajevci već znajući hadet,¹⁷ iz Srbije su ponèli peškeš¹⁸, za ajana i za kadiu. Ovi primiv peškeš pustiše trgovce mimo, a mene samoga zatvoriše. Ja sam im se molio, a osobito Mujagi ajanu, koi se sa mnom dugo vrèmena razgovarao. On mi obeća, kad prvi trgovci prodju, da će me š njimi pustiti u Sarajevo. A kadia mi je stao nagovarati, da kod njega ostanem, da će mi dati veliku platju, kakve na drugom mèstu nigdè dobiti neću, a da neću ništa raditi, samo da ću mu biti kao jedan tumačnik; jerbo da on nezna učiti ni vlaški ni kaurški. Nu ja sam mu reko, da ja najvolim svoj zanat raditi, i da zato idjem u Sarajevo. U korantinu sam sèdio tri dana; u ostalom sam mogao ići po svoj čaršii kupiti što mi trèba. U korantinu je bio jedan momak od mojih godina, koi je po nekome poslu išo u Srbiju, i sad se je vratio, te je morao ondè sidèti deset danah. Nije bilo drvah, a mi kažemo Ibrahim agi, da neima drvah. »Valaha, ja vam ih neću goniti« kaže, »idjite dolè u ahar, osamarite konje, pak hodite sami u glavicu.« Mi osamarimo konje, uzmemo svaki svoju sèkiru, pak hajd u glavicu, nego nije bilo daleko. Ja sam znao dobro sèći drva, ali natovariti je znao samo moj drugar. Tako smo išli tri

¹⁶ *Kaurin* rèč je pokvarena od *djaur* to jest nevèrnik: ali ilirski Turci to na dvoje kažu, ovako: *djaur* je Srblijin i Bošnjak, i svaki turski podajnik, koi nevèruje čistuu vèru; a *kaurin* je samo oni nevèrnik, koi nije podanik otmanski.

¹⁷ Turci neimaju nikakova stanovita zakona, ni uredbè, nego samo zovu hadet, t. j. običaj. Nu hadet idje, kako je njima bolje.

¹⁸ *Peškeš* zove se poklonjeno mito, koje se ili stariemu, ili parniku svomu daje. *Bakšiš* je onaj dar, koga starii mladjemu daje, kao dobru ruku za kakvu malu posluguu. *Ajluk* je zasluženno mito, koje se polag učinjene pogodbe uzima od gospodara svoga.

puta; ali srećom dodjoše trgovci, pak i oni donesoše peškeš ajanu i kadii, te tako i mene drugi dan bajrama pustiše š njimi preko onih strahovitih planinah u Sarajevo. Nego dobro bi bilo, da i od ramazana i bajrama štogod malo napomenem.

Ramazan je dakle post pred bajramom, i traje upravo koliko mēsec danah na nebu, t. j. od mēne do mēne. Uz ramazan, od zore do mraka Turci, nesmiu ništa ukusiti; ni vode pit, ni čibuka pušiti: dapače mora se svaki čuvati, da i same sline u ustih nepogutne. Po varoših u večer pukne top, i onda idju jēsti, a mogu jēsti svu noć što tko ima: meso, kolače, ili što mu drago. U jutro prie zore jednu uru pukne top opet, da se pobude Turci, koji hoće, da još jēdu prie nego dan svane; jer čim brže zora cikati počme, opet pukne top, i hodže stanu po munarah učiti sabah sabu, a ljudi svi ostave jēlo, i ako je tko zakasnio, pak samo sad počeo jēsti, kako čuje top, odmah mora ostaviti. U večer kad će hodža učiti akšam, onda zapali kandila na munari, pak něko doba noći ide ter je pogasi. U jutro opet okolo pete ure po europejskom,¹⁹ popne se gorē, ter je zapali, i gore do dana. Po selih, gdje neima topovah, ravnaju se onako polag zore i mraka, i ostanu više putah prevareni, osobito u jutro kad zaspe. Kad u jutro stanu ručati, onda sve po redu iztrkuju napolje kao poplašeni, i gledaju na nebo, cika li već zora, i hoće li ostaviti jēlo. Najveća jim je pokora, što danju čibuka nesmiu pušiti: zato gazde po vas dan najviše spavaju, samo da jim laglje dan prodje i da nemisle na čibuk. Kad jim kakav vlah prijatelj dodje, onda njega po običaju podvore kafom i čibukom; i koje kakvim jēlom, a oni sami idju u kut, pak sēdnu, ter se odande sa svojim prijateljem razgovaraju. Kad će blizu bajram, onda poveće gazde nose darove, pak ostave kod kadie, za onoga, koi prvi ugleda mladi mēsec na nebu. Kad je oblačno vrēme, onda nije po svih varoših na jedan put bajram, nego svi paze na nebo, pak kad ugledaju mēsec (moraju trojica bit zajedno), onda trče k kadii, pak polože ruke na čitap²⁰ i zakunu se, da su vidēli mēsec, i primu muštuluk. Kadia tada pošalje glasnike na sve strane, i oglasi, da je sutra bajram. Na bajram pucaju topovi, i momci iz pušakah po vas dan pale. To svetkovanje traje pet danah, a kod gospode samo tri. Tko ima kakva potrebita posla, on bez svake grēhote po vas dan radi, a kod kuće mu se gotovi plemenit ručak. Bajram dolazi dva puta na godinu, to jest u jesen i u prolēlje, koi se zove kurban ili kurban (veliki bajram). Drugoga svetka neimaju Turci nikakova, osim petka; i to vas dan rade, samo su dužni oni dan barem jedan put ići u džamiu, da klanjaju. Turci u Srbii nečekaju bajrama dokle upaze mēsec na nebu, nego pitaju vlaha, da vidi u svoj kalendar, kad će bit mēna, pak na oni dan za stalno drže bajram.

Kad smo došli Sarajevu na vrata, ondē Turci mene vizitaju, pak me odvedu k Mustaf-paši Babiću zvanom Hrnji (Hrnjakoviću). On me razpita, što sam ja i odkud sam. Ja mu kažem odkud sam iz Nēmačke, da sam zanatnik, i da želim u njihovoj slavnoj zemlji potražiti mēsto, da se gdēgod nastanim. »Ja sam već odavna mislio – kaže paša – da bi takove majstore dozvao ovamo u Sarajevo, da jim proskrbim halat, pak neka rade: i to ću ja učiniti; ali medju tim, dok ja dobavim halat, i tebi još društva, ti ostani ovdē kod mene na kapii (na kapii se vele sve gospodske sluge i dvorani). – »Što ću ja raditi, pitam, ovdē na kapii, čestiti paša? – »Pušiš li čibuk?« – Ja, ako i nisam do tada nikada pušio, rēkoh, pušim. – »Hee, kad pušiš, a ti sēdi gdje i drugi sēde, pak puši, kao što i drugi puše.« I

¹⁹ Turske ure (sahati) drugačije idju. U večer kad sunce zadje, onda nakoliko dekikah (minut) poslē, mora biti na turskoj uri 12, ako nije, a on prstom natēra da bude: drugi dan opet tako.

²⁰ Čitap, zove se knjiga, na koju, kad se kunu, polože ruke, pak reku; "Valaha bilaha, vidio sam to i to." – Učinio je čitap; t. j. zakleo se je.

tako sam još taj dan na 11. Prosinca počeo uzimati tain²¹ i jemek (jělo) po devet ili deset jestojskah, nego sve po turski.

Sarajevo je strašno veliko, i nikakov Sarajevac nezna, koliko je; to jest, nitko nije bio po svem varošu. Tamo nije slobodno izvan glavnih ulicah, nikuda ni okom pogledati, a kamoli koračiti nogom. Čaršia²² je sva u jednoj gomili kod rijeke Miljetske (Miljacke), osim kakvih maslarah (bakalah, bakalinah), ali zanatnikah i pekarah (ekmekdžiah), koji po glavnih ulicah svoje dućane imaju. Iz svake mahale je slobodno stanovnikom ići, kud jim je put u čaršiu, ali u tuđu máhalu ni pošto je živ²³. Gori na glavici na prvom stupnju planine sedi jedan slab, nego prilično prostran grad (rekao bi, da je bio něgda zato sagrađen, da se u lěto goveda utěrivaju u njega, da ne poštrću). Sada su u njem turske kuće, i samo jednom ulicom (sokakom) od vratah krozanj je svakomu slobodno proći. Sa donjih vratah se vidi neizměrní prostor Sarajevski. Izmedju kućah město naših piacah svuda imaju grobje: pak se bělé kamená turbeta prema suncu kao labudovi.²⁴

Iz pod grada više Miljetske je jedna grdna klisura, mimo klisure teče Miljetska, koja izpod gore Romanie iz mnogih potočićah sastavlja se, i tekuć kroz ponorite jaze izpod Brězovače, dolazi posrěd Sarajeva. Odande protiče kroz polje dokle se u Bosnoj neudavi. Iz pod rečene klisure kod vode Miljetske zove se Ašik máhala. Pripovědaju Turci, da su

²¹ Tain je ekmedžinski (pekarski) hlěbac, od 1/2 oke. Tain uzimaju svi nizami, spahie, sluge i dvorani gospodski po dva hlěbca, to jest oku hlěba na glavu. U Sarajevu, svi ekmedžije po redu nose tain u pašin dvor, svaki po jedan dan, pak je već miran, dok mu opet red nedodje: tako isto i kasapi (mesari) meso: i to je sve bez platje. Kad tko na novo dodje, onda idje sarajdar, pak traži, kod koga je danas red; pak mu kaže, da je još jedan došao na ovo; i onda mora doněti više. *Jemek*, ja neznam što je to u turskom jeziku; to sam čuo samo u gospodskih dvorovih i znači toliko, kao obrok jela. Ja sam pitao, što će to reći, a oni kazaše, jělo. Jědaš, ili jedi vele "*bujrum*", n. p. kad jedeš, pak te tko nadje, veli ti: *bujrum*; ti hoćeš da ga ponudiš, da se i on prihvati, pak mu rečeš: "*Otuk bujrum*" to jest: sedi pak jedi.

²² Čaršia, znači: trg. Ona je polag znamenitosti varoša skrojena, na priměr ili samo u jednoj ulici, ili dvěh, trih, kako gdě. Nu u Sarajevu je sva u jednoj gomili, na jednoj prostranoj piaci iz samih drvenih šatorah, na priměr europskoga sajma načinjena, nego samo što su i one uličice izmed šatorah daskami pokrivene, da se ljudi nemoče; a u nutri je uvěk mračno.

²³ Turske ulice nisu ravne kao evropske, nego su krive, pak imaju sve někakovo odělenja, i zovu se *máhale* (sela). Sokak zove se samo zemlja, po kojoj se idje, a ona hrpa kućah zajedno sa sokakom, zove se mahala.

²⁴ *Turbe* zove se grob ogradjen okolo, i nadkriven odozgor, a kamen stup više groba s čalmom, zove se bašluk. Kad kakov aga umre, onda ga njegoví poslědnji zakopaju obično u dvorište, ili u vrt, ali ako tamo neimaju města, tako kod puta, kud ljudi prolaze. Grob i okolo njega lěpo pokriju pločama, pak jednim malim zidićem ograde; na grobu uzidju četiri stupa, za poldrugi sežanj u rastojanju: pak od stupa do stupa načine svod, a od ozgor svedu na okuglo, kao da bi htio završiti, pak onako ostave, a nekoji su pak sa svim završeni. Na srědi iz medju ovih stupovah stoji turbe (bašluk.) Na njem je izrezano – osobito na starih grobovih – někojem mač ali sablja; a někojem buzdohan ali topuz (topuz je železna balota probušena, na drěnovoj tojagi nasadjena.) Pak dokle ono pokolenje potiče, svakoga petka mu zapali kandilo, više turbeta.

Povědaju, da je Mehmed Sokolović paša od Bosne, kad je bratju poturčio, davši jim spahiluke, i načinivši jim kuće nagovarao i otca, da se poturči. Mati mu se odmah poturčila bila, a otac nikada nije priznao čistu veru; nego veljaše: u čem sam se rodio, u tom ću i umrěti. Po smti njihovoj Mehmed jim načini spomenike, otcu *kao něverniku*, překo groba na dva stupa kao jedan luk: a materi lěpo po turskom običaju, svod na četiri stupa, a posrědi turbe. Mehmed-Sokolovića han se je već porušio, samo je mirina, i jedan pokvaren vodovod (česma). Turci su kazali, da četvrt ure ima od drumu do Sokolovića h. j. izmed Višegrada i Sarajeva.

se tu u stara vremena skupljali njihovi momci i djevojke na svakojake igre. Iz medju djevojkah je bila najgizdavia lępa Fata, u koju se zaljubi jedan tankoviti momak imenom Mehmed. Njegova jedina briga biaše, da kod lępe Fate milost zadobije. Fata, poznavši njegovu želju, počela je i sama za njim čeznuti. Jedan put dodjoše same djevojke, i lępa Fata medju njima, pak se uhvatiše iz pod klisure kod vode igrati kolo. Čujući momci u gradu, medju kojima i Mehmed, da kod vode igra kolo: doletiše svi na vrh klisure, da vide. Pogleda lępa Fata gori, pak upazi svoga dragoga, kao sokola sędećega na klisuri. Mahnu mu zlatnom mahramom, kao znak da i on u kolo dodje, a Mehmed vidęći, gdi je iz nenada stekao tu veliku milost, – smutjen od velika veselja – pusti se niz klisuru dolā, i padne posręd kola, ter se na smrt ubie, a nereće ni medet²⁵. Fata, vidęći njegovu goruću ljubav, pane na njega, i hotiaše samo njegovo sladko ime da izusti, – ali srce joj se od tuge razpukne. – Na jedan put od otoga pukne glas po svem varošu, i tamo vrviahu ćeljad od svake vrsti gledati to žalostno ćudo. Nitko nije došao, koi nije onu dvojicu sladko poljubio, i grozno zaplakao nad njima: a rodjaci i priatelji izkopaše grob, i totu jih, kao dva prekrasna goluba, zajedno ukopaše. Od otoga vremena je zabranjeno djevojkama na svake oćite igre izlaziti.

U Ašik mahalalu sad neidje nitko, nego kakvi god sirovi i bezobrazni bećari, i to biva ovako. U večer se sve bekrie skupljaju u Ašik mahalalu, pak koi god dodje, taj onde pod klisuru sędne, i puši ćibuk. Kad jih se nakupi mlogo, onda povieće jedan: »Valaha, dobar ćovęće, što ćemo sad?« – Onda se poćmu hvaliti, koi znade kakova hrdjava i strašljiva vlaha, da ima lępu ženu. Tada se sve na drućtva razdęle, pak idje svako drućtvo svomu Vlahu. Nego u slobodna Vlahu nesmiju nipošto dirati, dok je živ. Ako ima jako lępu ženu, tako Turci najprvo gledaju da njega ubiju, a potlę š njegovom udovicom rade što oni znaju. Najnesręćnije su one djevojke, kojim je narav lępotu podęlila; jerbo nikakav krstjanski momak nesmę u nju ni gledati, a kamo li da bi ju uzeo za ženu. S toga uzroka su sve najlępše prisiljene poturćiti se. Ćuo sam još, gđę se o tom razgovaraju Turci, veleći: »Ima i u šokacah mlogo prekrasnih djevojkah: ali se neće da turće! – a ovo je sve prator (fratar) kriv, dženabet!²⁶ Ako se koja sirota i poturći, a ono prator još prije, dok je saznao njezinu namęru, pozove ju odmah k misi, ter ondę na nju vieće i hoće da ju odvrtati. Ako ona neće da sluša, a on ju iz ćeloga puka sramotno protęra: pak to vidivši druge, teško se koja dade poturćiti«. – Još sam ćuo jedan ćemerni dogadjaj, koi se je odskora bio pripetio. Jedan ekmekdžija ispovędanja iztoćnoga u Sarajevu imao je prekrasnu kćer, visoku kao bor zeleni. Ali se nije mogla udati za Krstjanina, a poturćiti se nije nikada hotęla. Zato dan i noć promišljajući svoju nesręću,

osuši se kao bor, komu su žile podkopane, pa najposlę od otoga i umre. Nu Turci su ju ipak jako žalili, veleć: ona bi se sirota bila poturćila, ali su ju rodbina i roditelji jako odgovarali.

Ašikovati idje svaki pošten momak²⁷ okó dvora svoje milostnice. Ponękoji ašikuje po dvę i po tri godine, navlastito ako je njezin otac protivan tomu. Kada mladi vide, da se njezini roditelji njima nikako nedadu vęnćati, onda se oni dvoje dogovore, pak ona pokupi svoje ruho, koliko može, ter po noći pobęgne dragomu. Njezin otac srđi se mnogo, gđę-

²⁵ Turci umirući najposlędnju reć govore "medet", kao što krstjani govore "Isus!"

²⁶ Dženabet u Bosni znaći kao nevaljanac, nitkov, smetenjak.

²⁷ Ašikovati, ljuveno polaziti: odtud se je i nazvala Ašik Māhala t. j. męsto, selo ljuveno. Milostnica; Turci buduć da mogu imati mlogo ženah, zato ona najdražja, zove se milostnica. Zato i Krstjani, ako koi ima pravu ženu, pak se drži s drugom, govore: "Eno njegova milostnica, drži milostnicu a nemari za ženu."

koi po tri i po četiri godine gleda, da se svojemu grabljivomu zetu krvavo osveti. Ali koliko se on jače srđi, toliko se zet od njega uklanja. Kroz toliko vrême, ili vidi tast, da se osvetiti nemože, ili se već sám od sebe ublaži, ter se onda sa zetom pomiri, i onda učine pir.

Ašikujući se i posêku dosta putah, navlastito ako dvojica oko jedne dëvojke ašikuju. Nu to nebiva ondë kod dvora dëvojkina, da se nebi saznalo, nego dočeka jedan drugoga čak u drugoj máhali, kuda on prolazi, pak ga ondë iz mraka kusturom po vratu (kustura, tobože nevaljani nož). Nego ašikovati je, kažu, svakako pogibelno; jerbo ima još drugih bekrijah (skitnicah, klatežah), koji po noći hodaju, samo da koga posêku, i dosta putah – vele – u jutro nadje se momak na sokaku, i kod njega sve: pusat (oružje), novci, lëpe haljine, i u njedrih ura, i ništa mu nefali nego glava. A onaj, tko ga je posêko, samo s tim je zadovoljan, da je kusturu omastio krvju.

Onda je bila ljuta zima u Bosni, a tatarin dodje iz Travnika, i donese glas, da se sve paše od Bosne moraju skupiti zajedno kod vezira. Na 18. Prosinca podjosmo dakle i mi (nas oko trideset) uz pašu, i njegova sina Mulu Ibrahima miralaja u Travnik, svi dojedan na menzulskih konjih jašuć, a pašina tri konja vodili smo za jedeke.²⁸ Put je bio jako zločest, a mi smo tatarski jahali (brzo). Budući da je bilo jako zima, dakle sam ja izvadio noge, da mi od uzendjiah nebi ozeble.²⁹ Na jednom mëstu propadu mojemu konju prve noge, a on podmotu glavu pak se nastavi na vrat, i mene sbaci, ter sam uprav na noge pred njega skočio jedan sežanj daleko. Ja se prestrašim, misleći, da je konj polomio prve noge, pak da ću sad pëšice; a Turci se stanu smiati, da sam skočio kao iz oblaka. U to moj konj ustane, a ja se popnem na njega, pa tëraj dalje od mezulhane do mezulhane, ter dodjosmo u *Visoko* u kadijin dvor na konak.

Dokle god smo išli preko Sarajevskog pašaluka, svuda su Turci seljaci dolazili pred pašu tužeći se, da je i njima zulum, sve jedno kako god i raji. A paša samo da jih se rëši, kazá jim, da pošalju svoje starešine u Travnik, i da pred Vezinom i ostalimi pašami dokažu, ter da će jim se jur dati kakovo polakšanje. Turci su dolazili poslē u Travnik, ali na svoje tužbe nisu nikakova odgovora dobivali.

U Visokom nam je svaki Turčin morao nešto donëti za večeru, i sëna našim jedekom, kako god kad prolaze nizami ili spahie.³⁰ Nëki je donio pečeno janje, nëki ćurku (puru, tuku), nëki pitu, a drugi pogaču, nëki kupusa i mesa, i koje kakvih kolačićah a najviše pilava i rëzanacah. Koliko smo tu dobili jela, dovoljno bi nahranio ćelu kumpaniu austrijskih vojnikah. Ali na jedan put nagrnu se pune sobe Turakah, i počmu jesti: kako se tu jede, i kako se tuku i rivaju, to nije moguće dokazati. Najdivlji i najgladnii vuci nebi se mogli š njimi ni iz daleka prisposobiti, a kamo li se poći natëcati. To je bilo baš po turski!! Meso raznesoše sve na noktih, a što tko uhvati, nepušta, neg tako na jedan put proždere, da bi rekao, da je u njedra turio. Ja gledajući što se radi i nevěšt tomu običaju, os-

²⁸ *Jedek*, ova rëč znači: mnogo 1) Konj od zalihe, koi se radi lëpote vodi; 2) uže, konop; 3) mehاندžinsko posudje ujedno zove se jedek; 4) crkvene stvari, zovu se crkveni jedek.

²⁹ Turske su uzendije (stremeni) velike, pod svu nogu, kao jedna drvena lopata: pak onim jednim uglom bije konja, mëšto ostruge. *Mezul*, pošta: *mezudžia*, gospodar od pošte; *surundžia*, sluga od pošte. *Mezulhana*, poštarski stan, ima oko 50 konjah ili svojih, ili se pogodi sa bližnjimi seljaci za putnike.

³⁰ *Nizami* su soldati pëšaci i regularni; *Spahie* su konjici ili husari, koji svoje konje imadu, i za svoje novce kupuju konjičke haljine. Sedla imaju ugarska, na njih dvë pištolje, a o pojasu sablju: u ruci ili za rame zakači kopje, da mu nepači. Kad prolaze nizami ili spahie, onda im obćina mora dati jëlo.

tao sam læpo gladan. Nego budući da u pašinu sobu nije smio nitko doći, zato ono, što je na njegovoj sofri ostalo, dao je kafedžibaša meni, znajući, da ja kod sve te velike sprave imam još i dobar apetit za jesti. Sutra dan na 19. Prosinca dodjosmo u Travnik u Beg-Filipovića dvor na konak, i kod njega smo bili deset danah. – Paše su se svaki dan po dva puta skupljali kod Vezira, pratjeni svaki od svojih momakah. Pred vezirskim dvorom je jedna velika džamia, još i sad ima turanj na četiri ugla³¹, i u njem turska ura. Od jedne strane bi rekao, da je bio monastir: ali bi glavom platilo, tko bi kazao, da je to kad crkva bila. Travnik je malen, dugoljast varoš, iz med planinah u jednoj drági; kroz njega teče rčica Lašva, i na njoj nekoliko mlinicah i stupah, i med ostalim jedan mlin, kao obično po Hrvatskoj lopatno kolo, iz pod njega teče voda. I taj mlin je ovdě tako na glasu, kao da je nekakova parna makina: njega samo trgovci i age smiu ić gledati, i svaki se čudi veleć: »Valaha, ono je murafet: kolo od mlina da ide kao od stupe.«³²

Grad je u strani pod planinom Vlašićem, izpod grada takodjer voda izvire. Ja nisam smio otić do grada; jerbo su me već drugi počeli podozřevati i dogovarati se, kako bi me obtužili, da sam uhoda. Na božić je došao fratar u Travnik, pak je služio svetu misu i pripovėdao rč božju; tamo sam i ja išao slušati. Siromasi fratri trude se, koliko više mogu, za narod od muhamedanske vėre odvratiti (i oćito pred svojim pukom govore proti Muhamedu i njegovu zakonu). Kad sam ja kući došao, onda me pred svimi Turci zapita Beg-Filipović: »Što je govorio prator (tako oni kažu) kod mise?« – »Nije, rėkoh, ništa, služio je misu.« – »Eh, kaže, zar misliš ti, da ja neznam? Nije još nikada prator misu služio, da nebi opsovao i Turke i Muhameda.« – »Prator ko i prator, kaže drugi, tko će mu šta?« – U Travniku, to jest u varošu, je svim krstjanom zabranjeno držati službu božju; nego izvan varoša mogu. Krstjanom rimske izpovėdi služi misu fratar (kad dodje) dolě na brdu u jednoj malo boljoj kući. Krstjani grčke izpovėdi, budući da neimaju nikakove kuće na brdu, zato moraju pod šatorom čatiti službu: a to jim je najviše neprilično, svaki put šator i one svete stvari prenositi tamo amo. A kada kiša ili drugo zlo vrėme dodje, onda su svi napolju, osim jedinoga sveštenika. Više putah kad idu činiti službu, onda i zaborave što-god, pak moraju odozgor vikati, n. p. »Hee, Marko, donesi knjigu i kandilo i ovo i ono!« – Tako se siromaški narod mući.

Bila je ondě jedna mlada udovica Turkinja kojoj je muž, bez dēce preminuvši, sve svoje ostavio, i zato je bila bogata. Naš Husein čauš, koi je drugač i većilašćia bio, za nju nekako sazna, i često je išo ašikovati k njojzi. U sve vrėme, što smo u Travniku bili, nismo nikada sladkih jestojskah dobivali, kako smo u Sarajevu navadni bili. Pri tom smo spazili da većilašćia svaku večer nekamo nosi jedan remen sklopljenih zdělicah. Podju jedan put kavazi za njim, da malo posmotre, kamo on to nosi; i vide, da on to nosi k onoj mladoj udovici. Došavši vėstnici kući, kažu, da Husein čauš ašikuje okó one udovice. Sad na jedan put se učini veliki žamor medju kavazi, někoi kaže: »Pak tako li on radi, našim jeme-kom svoje hrani.« A drugi opet: »Ništa, nego da ga javimo paši, da ga udari na kolac.« A tretji: »Ne! paša ga za prvi put pogubiti neće, pri tom će on kazati, da će ju uzeti. Nego hajde mi sami, da ga dočekamo, i da ga iz zasėde posėčemo!« I na to sad svi pristaše, naglade nože i dobro napraše puške, i naredi se, tko će s kojim zajedno na zasėdi stati.

³¹ *Džamia* je malena i ponajviše okrugla, ili barem pravi kvadrat. *Munara* je tanka kao jedan dimnjak, okrugla i visoka, iz više svega krova od džamie. Ona stoji na desnoj strani vratih, samo begova džamia u Sarajevu, poradi neprilična mēsta ima na lėvoj strani munaru. Džamia u Travniku je sva prilika od crkve.

³² Turske su mlinice najproste. *Sen* (Mühlstange) je od jednoga stabla naćinjen; na dnu stabla je kolo s čanki, u koje voda tuče, a na vrhu istoga stabla sėdi kamen i tako, koliko se putah okrene kolo, onoliko i kamen.

Tad odoše nekud, i neznam dokle su išli; nu se brzo povратиše natrag. Ali ja sada nikako nisam mogao razabrati, zašto su se povratili: da li može biti od straha pašina, da ne bi on posle opet njih posëko, ili od straha samoga Huseina. Husein je bio ÷ovëk oko ÷etrdeset godinah, on je bio velik i kostast, kao jedna hrastova stublina; po prsiah, po rukah i po nogah bio je vas rutav kao vuk, a imao je strašan pogled u o÷ima kao vidovnjak: nu pri tom se je ipak kazivao ÷ovëk miran. A posle kavazi, kao i svi Turci, ÷as jedan s drugim živu kao bratja, a ÷as opet gledaju, kako bi jedan drugomu ulomili vrat; i zato je doskora Husein saznao, kako su mu kavazi išli na zasëdu. A jedan put ob÷uti Husein, da kavazi u ve÷er, kad paša legne, idju u mehanu te piju rakiu; sada on naumi da ÷e jim se tu osvetiti. Drugi put za ve÷erom podje i postavi se u zasëdu, kad je paša legao spavati, a kavazi po običaju idju, da ÷e na mehanu. Dodju na pol puta, ali za nesre÷u bila je odviše vidna noć, ter na jedan put upazi neki i vikne: »Eto Huseina!« i onda stadoše svi bežat nazad; a Husein kad vidi, da jih ne÷e do÷ekati, on golim nožem za njima u potëru, ali jih nedostiže nigde. Sutradan su kavazi po÷eli u svojoj sobi o tom razgovarati se i psovati Huseina, kako jim krivo radi, i još je išao na zasëdu, da jih posë÷e. Husein to ÷uje, dodje u kavazku sobu i kaže onomu, koi je bio kao najbolji junak medju njima, ovako: »Çuješ li ti u tom ÷ulafu!³³ ništa nemoj da psuješ, jerbo znaš, da malo nisi osto sino÷ iz pod mojega noža ležeć po srëd ÷aršie: a znaj i to, da ne÷eš od svoje smrti umreći, nego da moraš pasti od moje desnice.« To izrekši otidje i zatvori vrata za sobom. A kavazi ostaše obeznanjeni, više od njegova strašna pogleda, nego li od gromovita glasa. A ja se pak nisam mogao dosta na÷uditi, kako se to govori o÷ito; gde usuprot u ostaloj Europi za same ovakove re÷i mogao bi ÷ovëk izgubiti, ako ne život, doista slobodu; a ovdë nikomu nije ni brige zato. Kavazi, kad su se malo osvëstili; što trëba naravno da bi u njih morao žestji oganj od osвете buknuti: a to su se oni podali, i po÷eli ga zagovarati med sobom, govoreći: »On pravo ima! tko bi to njemu mogao zabraniti, da on neradi, šta ho÷e, i da neuzme sebi ženu, koju ho÷e.«

Onda je bio u Travniku jedan ludi starac (valjda iz Dalmacie, jer je ponešto talianski znao), kojega su zvali ludi Švaba. U nogah je bio trajlav (razglavljen), a ÷inio je svakojake ludorie po ulicah. Paše ili kakvi age bi mu dali po jedan bešluk (petak, 5 grošah turskih), da s onom njegovom tojagom tu÷e Vlahe po varošu, i da jih po švabski u÷i eksercirati. A on, da jim se bolje dopade, nebi išao daleko od našega dvora, nego onuda, kad bi kakvi siromašni Vlasii prolazili, tr÷ao bi za njimi i vikao: Holbrehc, holblinks, halo, marš! a Vlasi bi bežali. Jedan put dodje jedan Turçin seljak i goni na kljusetih drva za prodaju. Švaba misleć, da je to Vlah, potrçi za njim, da ga poplaši. A kad vidi, da Turçin ne÷e da beži, a on okrene tojagu debelim krajem, pak stane mlatiti Turçina, i vikati: Holbrehc, holblinks, halo, marš; Turçin bi sad pobëgao, ali mu je sramota; jerbo tolike age u njega gledaju: dakle samo onako digne glavu, pak po÷ne napreko gledati Švabu, i više »Odlazi krstu! odlazi krstu lipovi!« a krst nesluša, nego sve to ve÷ma tojagom pritiska. Kad Turçin vidi, da je krst ozbilja po÷eo derati, on potrçe k konju, pak se uhvati za tovar, da izvu÷e ÷ëpanicu, da se š njom brani, a krst sve jednako od straga lupa. Kad su ve÷ Turçinu tojage dosadile, a njegova ÷ëpanica se nedade izvući, on ostavi konje, pak pobëgne k jednomu Turçinu u dućan. Tamo uzajmi veliki nož (hanžar), pak iztrçi napolje, da posë÷e Švabu: a

³³ *Çulaf* je od vune uvaljana kapa, koju Turci, kad skinu ÷almu, da jim neozebe gola tikva, metnu na glavu. U ÷ulafu po noći i spava, i kad na put idje, sobom ga nosi. Od kako su Turci po÷eli ostavljati ÷alme, (to jest pokle su nizami postali) a nositi veliki fes, da jim bude toplie, nekoji nose od ozdo ÷ulaf, a nekoji imaju iznutra podstavjeno pamukom. *Fes* je crljena kapa; nizamski ili veliki fes je, koliko bi jedan klobuk mogao uniçi.

svoj Švaba, kad opazi u Turčina nož, onda zaboravi, da je hrom i traljav, pa lepo izravna noge kao jelen, ter pobegne preko mosta skakćuć kao srna.

Na 30. Prosinca oko sedme ure po turskom, budući već vreme od ručka, večilašći vikne, da idjemo uzimati tajin i jemek, a tatarin doleti iz Sarajeva, i objavi paši, da se je buna učinila u Sarajevu, i da su nakanili, da mu pobiju žene i decu, i da mu zapale dvor. Paša zapovedi, da se na jedan put ima sve ostaviti, i uzjahati na konje, pak trčat u Sarajevo. Surudžie doteraše mezulske konje, i tu uzjahaše svaki na svoga i meni ostane jedan, na kom biaše najgore sedlo: a zapalo me je voditi jedeka. Iz pod Travnika u polju ima kameni most, koi kao nijedna turska ćupria, nije ništa zasipan sa strane; nego onako se treba popeti uza svod gore pak dolje. Dakle kad sam ja išao niz most, moj jedek bivši čil i bėsan, htio je onuda zaigrati, a ja sam ga sustezao za oglav. Nu kad on potegne bolje, onda na mojem konju popucaju podpruzi (kolani), pak padnem ja i sedlo na zemlju, a jedek se poplaši, i budući ga držao čvrsto, malo me nesgazi. Paša sa svom družinom proleti preko polja; samo kafedžibaša i berberbaša skočiše s konjah, da mi pomognu, a Omerčauš ostade kod nas sedeći na konju. To je bio moj najveći zlobnik, koi je svaku priliku gledeao, da mi vratom zakrene, bojeći se, da me paša mesto njega nepostavi; jerbo je već tri puta ostao rezil (kriv, sramotan) kod paše, i sad mu gotovo do ruke dodje, da svoju želju izpuni. Kafedžia i berberin, hoteli su mi opet osedlati konja; a ja sam držao svog jedeka i njihova dva konja. Kod sebe nismo imali nikakove uzice, čim bi se raztrgani podprug privezati mogo. A Omerčauš na jedan put izvadi sablju, pak potrči k meni na konju i kaže: »Nesrētniče! bolje bi ti bilo, da ti je majka kamen rodila, nego što je tebe!« A kafedžia mu uhvati konja; on brže sjaše dolje, da peške podje, a oni ga obojica uhvate. »Pustite me, veli, da posēčem nesrēcnika!« – – »Nemoj! nemoj, razberi se, veljahu, jazuk je od Boga, kad nije nikom ništa kriv.« – »On je nesrēcnik³⁴; pustite me, kaže, da on nije nesrēcnik, nebi se ni kolani pod njim trgali, pustite me!« – Ja sam se onamo prislonio na konja, pak sam mirno gledao na njega hoće li ga pustiti; mislim, evo na svakom konju ima po dvē pištolje; valja, da ću iz jedne pogoditi. Ali ga oni nepustiše, nego ga umiriše na silu. Tako oni nekako privezaše kolane; i ja uzjašem opeta, pak podjem trčuć preko polja. Kad sam se natrag obazrio, vidih, gdje su oni još daleko ostali, počeh polaglje hoditi, da jih dočekam. A kad su me stigli, onda Omerčauš na jedan put skoči k meni, pak potegne opet sablju do pola, al se kao nešto razmisli, i klade ju natrag. Berberbaša videći, da sam ja svakako na pogibelji, odpaše svoju sablju, pak dade meni, veleći: Na, ponesi mi, momče, ovu sablju. Zatim kaže onim: »Dina mi moga, taman mi je ovdē jedan čir, nemogu ni sablje nositi.« A kad je Omerčauš vidio kod mene sablju, nije više na me narsrtao. Kad dodjosmo u večer u Busovaču na konak, onda on kod večere kaže: »Valaha, bilaha, turske mi vėre, biaše mi došao šejtan u glavu, da ga posēčem.« – Nemoj ne, odgovoriše mu, nebi ti dragi Alah nikad halalio; veliki je jazuk ubiti mlada momka, ako je i Vlah, kad nije nikomu ništa kriv.« -

Ali trēba da i to kažem, kako je onih danah bila ljuta zima. Ja sam mislio, da se moram živ na konju smrznuti. Meni se činilo, da sam vās šupalj, i da mi kroz rebra i kroz prsi vėtar prolazi, kao kroz jednu košaricu. Za noge i ruke nisam ni znao, niti više nisu zeble. Najviše su mi dosadjivale pleći i hrbtenjača; meni se činilo, da su se sve kosti i sve zglobe razišle i razstavile: ter sam se i sam čudio, na čemu se još glava drži, kad je sve drugo popustilo. Kad bimo došli na konak, tu bimo se jedva skinuli s kojnah, pak bimo sve posrtali na nos, jerbo su nam noge bile kao i drvene. Turci bi predali konje Vlahu, pak bi

³⁴ *Nesrēcnik*, Bošnjaci a osobito Sarajevci zovu čovėka lukava, zla i nestalna, kojega već i sam dragi Alah (bog) nemože podnositi više. Šejtan je djavol, ili sotona; *Jazuk*; je grėh *Halal*, *halaliti*, oprostiti, odpustiti.

otišli brže u sobu, a ja svaki put ostao u aharu hodajući i žuleć ruke, dokle bi mi se malo razmahnuli udi, te onda bi išao i ja k njima. Kad bi mi se već odkravile žile, onda bi me uhvatila trešnja kao nekakva groznica.

Drugi dan smo došli na Rakovicu u pašin teferič³⁵ i ondě Turci, koji su se dosada na junactvo držali, sada već počmu prikazivati sakate ruke od mraza. U jutro na 1. Sěčnja 1840. podjosmo do pašina salaša, pa ondě odsědosmo, jer nije se smio paša onako pustiti u Sarajevo, bojeći se da ga ne ubiju, nego je poslao tatarina, da oni narod, koi je od njegove strane, neka dovede pred nas na salaš, pak da ćemo onda svi zajedno u varoš.

Medju tim, dokle vojska iz Sarajeva dodje, trebalo bi, da se što ruča. Paša pošalje tutundžiu da od većila donese hlěba; a većićlašći mu kaže, da neima hlěba ni malo. Kako je to čuo paša, razjari se i pošalje Omar-čauša, da idje kazati većih Huseinu, da ako neima hlěba, sad će izgubiti glavu. Omer idje i kaže Huseinu, kako mu bi zapovědio paša, na što Husein: »a nevidiš li ti ugursuze, ovu kandžiu u mene?« – Kaže Omer: »Ta ja nemarim, ja sam ti kazao, kako je paša zapovědio, a meni je sve jedno; samo da će tebi danas poletiti glava.« A Husein odpaše kandžiu, pak za njim, i vikne: »Sikter bre, pseto Hercegovacko! zar si došao ovamo, da nam zapovědaš? hajda u Hercegovinu, ugursuze!«

Omer poběgne da će u pašin stan, a paša čujući viku izidje i sam napolje da vidi; a ovi se dva onda zaustave. Paša uzme sam pitati Huseina i prětit mu, da će ga sad pogubiti, zato što je tako pošao ludo iz Travnika, da nije ponio ni kruha sobom. Na Huseinu se tada nimalo straha nije vidělo, nego krěpkim glasom odgovori paši ovako: »Kako bi ja tebi mogao poněti kruha iz Travnika, kad nisam imo ni toliko vrěmena, da mogu posudje izbrojiti; i ja nestojim dobar zato, da je sve posudje na računu.« A paša srdito kao ris: »Trěba, kaže, otvoriti oči koliko findžan, da zašto uzimaš sto i petdeset grošah ajluka na měsec, kad nisi kadar obavljati posla, koi na te spada? i još koliko me pokradeš i prevariš kroz lěto!« A reče Husein: »Što? prevarim te! evo kroz sve vrěme, koliko smo u Travniku bili, od tvojih novacah, što sam te prevario, neimam ništa nego šest pamučnih kapicah, pak ako ti je za njima toliko žao, ja ću ti i nje dati.« A Omer se opet uslobodi, pak kaže: »Eto vidiš! za šest kapicah sám kažeš da si prevario. A koliko si pak prevario, za koje kazati nećeš! a za samu jednu paru, koju si od paše ukró, zaslužio si, da ti sad ovdě glava poleti!« A Husein opet kandžiom na njega, pak »Odlazi, kaže, smetenjače! nisi ti Hercegovac, nego ono crno arnautsko pseto; daj, ako si tako slobodan, hodi ti ovamo, da me posěčeš!!« I pri svoj velikoj prětnji pašinoj taj Husein se smutio nije, i upravo rekuć, nije se jako ni srdio. Ali zaman, kad su one njegove strělovite oči uzrokovale svakomu strah, koi ga je ondě vidio. I paša sam od straha, već neznam, je li od Huseinova, ili od bune, koja je u Sarajevu rasla, ušuti, pak otidje u sobu. Ali mislim, da u drugih okolnostih Huseinu bi bila poletěla glava: nu po svoj prilici sudeć, Husein nebi bio prvi poginuo, on bi još prvo morao nekoga poslati na oni svět, u město ulaka pred sobom, nag li bio sam pao. Tudier žena ondě pastirova, još kako je čula, da kruha neima, oměsi pogaču i pohrani pod oganj, i dok su se oni prepirali, pogača se izpeče, i onako vruću ponesoše ju pred pašu. Zatim dodjoše i Sarajevci, njih okolo dvě stotine Turakah na konjih, i š njima odosmo u varoš.

U ono doba je u Sarajevu bio čemerni glad; radi toga se i buna digla. Turci su kazali, da je paša na vilaet nametnuo zulum, koga nije moguće nositi; a po svih drumovih uzvisio djumruke³⁶: i gděgod je što bilo, veljahu, sve oglobi paša, a zašto nas globi? valjda nismo

³⁵ *Teferič*, zove se gospodsko lětnje stanje, kao takojer, kad se u lěto idje u polje ili u šumu nak se ponese sobom jěsti i piti, reče se: idjemo na teferič.

³⁶ *Djumruki* zovu se nekakove harmice, koje se volji pašinoj, svaki put drugćie platjaju.

ni mi Vlasi, i mi smo Turci kao i on! Zato nam dragi Bog i neda berićeta,³⁷ gdje sami svoju vjeru gazimo. A paša, kako je došao u svoj dvor, odmah je nekojim Turkom razdělno no-
vacah, da se umire; a nekojih je pohvatao i odmah dao podkovati, to će reći udariti bati-
ne po tabanu. Za tim kad je umirio bunu, onda se je počeo spremati, po zapovēdi vezir-
skoj u Fojnicu k biskupu rimskom u Bosni.

Medjuto sam se ja od one nazebe razbolio; a nekojim Turkom su odpali prsti. Jednomu Harapu surudžii, je izpalo svih deset prstah na rukah, svaki do prvog članka; Mehmed-
agi na jednoj ruci dva, a na drugoj jedan prst. Tatarinu na nozi jedan prst, a drugi mu
ostao sakat. I tako svaki od njih je ostao po nešto sakat, ili na nozi ili na ruci, a meni su i
noge i ruke ostale zdrave, nego sam se drugač razbolio. Paša je kazao, da ću i ja ići u Foj-
nicu. Ja čujuć reći pašine, pomislih u sebi, da ja više takova puta podnēti nemogu; ni kad
bi zdrav bio, nebi se na njega dobrovoljno pustio, a kamo li bolestan. Zato rekoħ u sebi,
idjem pred pašu, da ga molim za ođpusť, pak ću se lēčiti gdje god u Sarajevu dokle oz-
dravim, i onda ću rekoħ, svu ćelu Bosnu obići. Mene su tada najviše bolēle pleći; jerbo
nisam mogao ruke u ramenu podići; i nebi se bio tad svojom rukom prekrstio, makar da
tisuća djavolah preda me na jedan put dodje: ter zato iziřav pred pašu kazah mu: »Česti-
ti paša! evo vidiř gdje sam bolestan; meni ovi zrak bosanski čini jako zlo; zato te prosi-
m, da mi dadeř izum da mogu ići na vilaet.« A on kaže: »Peke, peke«: pak otidje u odaju
(sobu), tamo podpiše pasoř, ter donese k ćehaji da i on podpiše i udari mur. Kad mi je
dao pasoř, onda veli: »Ćekaj da ti dadem koju paru«; pak mi dade 8 fl, a ja mu zahvalim i
otidjem. A ondē ostavřim paša reče: »Vidit ću řto će on sada raditi, hoće li se vratit kući,
ili me je samo prevario, pak misli ostat ovdē, u Sarajevu: ako ostane ovdē, udarit ću mu
batine, i uzet ću ga opet u sluřbu.« Poslie dodje za mnom sarajdar (biaře Srēmac rodom)
i kaže mi, řto je ćuo od paře. Sada ja mēsto da ondē legnem, pak da se lēćim, moradoħ se
povući iz Sarajeva nazad prema Srbii; i biaře mi vrlo řao, řto nemogah ono postići, za
ćim sam pořo: nu mislio sam, da ću se, ako Bog dá, opet povratiti u Bosnu; ali i to mi je
huda bolest preprećila kako ćemo poslē videti. Dakle Omer-ćauř od veselja, gdje ja odla-
zim, sprovodi me lēpo do gradskih vratah, a odatle podjem sám kroz grad, pak preķo
Brezovaće jedva dodjem pod Romaniu na Mokro na konak, na 19. Sēćnja 1840.

Ondē nisam mogao niřta ni jēsti ni piti, nego sam u jutro na taře pořao, da ću iz pod
Novakovih stēnah uz Romaniu. Jedva sam joř dořao podadno gore, a udi su mi već svi
omrtvēli. Probije me znoj, a glavu mi padne nesvēst, pak se prevalim pokraj puta u snēg.
Puhao je jedan zimski jutarnji vētrić, koi je tad meni mnogo ugadjao. Kad sam se malo
razabrao, joř sam odkopćio prsi, da me bolje razhladi, i u to dodje i jedan ćovēk (izpovē-
danja iztoćnoga), koi je sa svojom řenom na trih konjih gonio řito u Sarajevo za prodaju,
pa sada se jařuć vraćao kući, i jedno konjće prazno gonio. Kad upaze mene i videć da
sam, řto oni vele, řvaba, upitaju, gdje sam bio i kamo idjem? – Bio sam, rekoħ, kod paře u
sluřbi, pak sada bi rad ići na vilaet, a nemořem. – Oni pogledaře jedan u drugoga, pak
veli ćovēk: řto ćemo řeno? – »Hee, baci ga, kaže ona, na konja, tamo do preķo Romanie,
bit će mu i s otim laglje.« Ćovēk skoći s konja, pak me pridigne, zatim otrese s mene
snēg, pak kaže řeni: »Podaj, Milice, tu řiřu iz bisagih, da se ćovēk ukrepi malo.« Ona
izvadi staklo, pak sam morao tri put nategnuti rakiē. Onda me digne na konja, pak odo-
smo preķo Romanie. Al i da i od gore Romanie řto god spomenem.

Gora Romania je jako velika; preķo nje kuda se prelazi, ima okolo pet urah hoda (tamo je
svařto na daleko, jer su hrdjavi drumovi). S one strane od Sarajeva (od zapada) ima stra-
hovite klisure, tako da i najzdravii ćovēk, dok se dobro nenaruća, nesmě se uza nju pe-

³⁷ *Berićat* zove se napredak i sva lētina, koja nam prirodii. *Berićatus* znamenuje zahvalim, n. p. me-
handřia kad prime novce, ili ako komu řtogođ pokloniř, a on ti kaže: *berićatus*.

njati. Tamo kraj puta visi jedna stěna, prilična jednom pristrišku; ondi je, kažu, uvěk Novakova, Radivojeva i Gruičina straža siděla; pak koigod putnik jim nebi donio kakova dara, onoga bi porobili³⁸. A Turke su bez svakoga milosrdja pobijali. Novak i Radivoj, dva rodjena brata, bili su rodod ondě iz někoga bližnjega sela, a Gruica je bio Novakov sin. Oni su bili silni junaci, a pribivali su u někih pećinah na Romani. Jednu su pećinu popravili, i to jim se zvala kuća, a odněkuđ su doněli gvozdena vrata, pak su metnuli na drugu, i to jim je bila hazna. Vrata od hazne su još, povědaju, i danas tvrdo sagradjena; a dolě, kako se ulazi u nutra, ima několiko kamenih stupovah; nego železni zatvor, kroz toliko vrěme odněli su Turci. Sarajevci su dosta putah išli na njih s vojskom, a osobito aga Djerzelez: ali su mu oni svaki put vojsku potukli, jer je Romania od one strane nepriступna. Nego sa svim tim ako bi kada navalila sila, oni bi lahko ostavili Novakove stěne, pak bi poběgli dalje u goru, a Turci nebi imali što raditi, nego bi se povratili nazad u Sarajevo, a Novak sa svojom družinom opet na drum. Kad biahu već Novak i Radivoj jako ostarěli, i Gruici kao vrhovnu vlast predali, Gruica jedan put sam idje u Sarajevo, preobučen, da ga nepoznaju Turci, da kupi praha i olova i da čuje, što govore Turci. Došavši u Sarajevo, podje odmah u kafanu, gđě aga Djerzelez s ostalimi bezi pije kafu i govori: »Evo Novak i Radivoj su sada ostarěli, već nemogu više turskih glavah odsěcati; hajdemo, da jim se sada osvetimo, kad jim nismo mogli prie dosaditi, dok su bili mladi!« Kad on to reče, na jedan put se skoče bezi, pak počmu strahovitu vojsku kupiti. A Gruica brže uzme praha i olova, koliko je mogao više, pak idje na Romaniu; te kaže otcu i stricu, da idje na njih silna vojska, pak da oni od starosti neće moći běžati, nego da se uklone sada, dok je još vrěmě. A oni mu se počmu rugati, da je strašljivica, i da su oni i dosad Turke dočekivali, i svaki put ostali srěčni; zato da se i danas neboje ništa. U to dodje i vojska. Oni se s prva braniše vitežki; ali kad sa svih stranah navale Turci, onda Novak i Radivoj, svladani više od starosti, nego od Turakah, zajedno pogiboše. Gruica s ostalim družtvom, bio bi mogao lahko poběgnuti, ali ufajući se, da živa sačuva ota i strica pade živ u sužanjstvo. Aga Djerzelez mu pokloni život, s tim ugovorom: da razkrči i popali svu goru Romaniu, da hajduci nebudu više imali na njoj utočišta. I zato i danas, ako se kako vo grnje na Romanii podigne, Turci ga odmah zapale, od straha, da se nebi hajduci zalegli. A opalit je lahko, jerbo drugo drvje neraste nego borići, a iz bora u lěto smola na zemlju kaplje. Na Romanii neima nigđě vode, osim kakove god čatrnje (jama gđě se od kiše voda spravlja) – Toliko sam čuo od otoga pripovědati, i zato da se još i danas zovu Novakove stěne! Došavši ja s mojim dobročiniteljem na drugu stranu pod Romaniu, do jednoga hana, ondě ga zamolim, da me ostavi, i da ću totu ili smrt ili zdravlje čekati. On me s konja skine, pak me povede na han, i priporuči Dagi-spahii, da sam bolestan u tuđoj zemlji, i da bude mukaet (pažljiv) na me. Daga me odvede u svoju kafanu, i tamo legnem na ćilim, pa me upita njegov hodža, što me boli, i nebi li što god jio? a ja rekoħ, da nemožem ništa. Nego sam bio žedan, valjada za onom rakiom, pak sam izpio jedan brdak vode, i ona voda učini, da sam morao izbaciti napolje. Ja sam tu povratio ono, što sam pred dvadeset danah u Travniku jio³⁹ pak se od oštre zime bilo nęgdi zaustavilo.

³⁸ Za uspomenu toga, tkogod prvi put s kakvim društvom prelazi preko Romanie, taj mora poneti jedno drvo na ramenu, s kojim podrupru onu stěnu, rekuć: "da se nesvali." Zato ima pod njom drvah dosta. Nu oni prevare najprvo svakoga prvenca, veleć : "Da tamo sedi nekakova straža, kojoj prvenci moraju nosit drva za oganj.

³⁹ To sam poznao navlastito po jabukah, kojih već od Travnika nebiaħ jio. Štogod sam povratio, ono je bilo sve friško, kao da je u nekakvoj měšini stajalo.

Karlica je jedna vrst škupa. *Odadžia* je mehandžinski sluga, koi po odajah (sobah) nastoji. *Bardak* je od kotlovine kanta; od ozgor ima pokrovac, a sprěda cěvčicu, drži okolo dvě oke: iz njega se pie,

Kad sam to povratio, onda me mrtva slabina uhvati; a odadžia odnese karlicu pak izbaci napolje. Dodjoše i trgovci Turci na konak, i vide me, gdje sam jako nemoćan, pak me upitaju, možem li što jesti, da će oni platiti. Opet rekoše med sobom, da je to veliki sevap, stranjskomu čovjeku dati u bolesti. A mene je već bila sva telesna snaga ostavila; ležao sam kao panj, jedva sam jim dao znamenje da nemogu ništa: a drugač sam mogao sve razumjeti, štogod su govorili. Dodje nada me hodža, pak dva tri puta reče: »Moli se Bogu, komšia, po svom zakonu moli!« – Ja mu nisam mogao kazati, da nemožem, nego on je to vidio i sam: i zato je uzeo koran, pak stao kraj mene učiti. Dok je on proučio koran, u to je odadžia donio večeru na sofru. Oni seđoše večerati, pak mene žale, da sam siromah bolestan u tuđoj zemlji, i da neću nikako živ dana dočekati. A kad biahu svršili večeru, onda uzmu povēdati svakojake pričice, a u to se ja izgubim, kao da sam zaspao. Kad prvi put zapēvaše pēvci, onda se i ja probudih. Bio sam malo živii, i poznah, da sam gladan: ali najgora doba noći, u tuđoj sam kući, pak nesmēm ljudem toliko dosadjivati. U jutro pred zoru ustadoše Turci piti kafu, pak zamolim i ja kafedžiu, da i meni izpeče kafu, a jedan od onih trgovacah kaže: »Izpeci mu, kafežia, dvē kafe šećerli; ja ću platiti.«⁴⁰

Najgore je to u Turskoj a osobito na selu, da ako bi i rado podvorit čovēka, neimaju čime, nego ako ćeš prohe (kukuruzni kruh), kafe ali rakie. Tamo ima ljudih, koji nisu nikad ni vidēli vina; nego pripovēdaju, da tamo u svētu ima nešto, a zove se vino, pak tkogod ga pije, postane mu nos crljen kao ćurki. U ono doba ja nisam mogao dobiti ni kupusa kiseloga, jērbo su se kace bile zamrzle. Nego na veliku molbu je otišao Daga, pak je sēkirom odbio nēkoliko leda i kupusa, i kuhao mi je suhih šljivah. Kod njega sam bio tri dana, dok mi je bilo malo bolje: pak sam otišo na 23. Sēčnja na Hanić na konak. Ondē, budući da neimaju Turci džamie, moraju klanjat u sobi; a budući da sam se ja desio u nutri, nisu me tērali na polje. Tu sam dakle prvi put vidio, kako hodža stane najprvi u jedan kut prema podnevu, a ostali svi zada njega. On je najprvo uzeo koran, pak je nēšto proučio, potlē je ostavio koran na stranu, pak počeo klanjati, a i oni ostali u isto vrēme, kakogod hodža radi, tako i oni na jedan put svikolici. Medju tim hodža sam ćati,⁴¹ a ostali govore samo: »Amin! Amin!« Nego o klanjanju ću na svrsi kazati više. Iz Hanića sam došao u Novukasabu; ovo se mēstance (ves) meni jako dopalo, – da nebi brajne bilo samo tursko; – ćela okolica se vidi, rekao bi, kao jedan vrt (bašća), a posrēd vrta Kasaba do rēke Jadra. Preko rēke je bio kamen most, koji su nēgda kako kažu, kauri zidali, nego mu se je jedno lice porušilo; a ovo drugo lice je još ostalo; koliko može konj za konjem i čovēk za čovēkom prolaziti; ali strah me je, da neće ni to kod Turakah dugo trajati. Totu u Novojkasabi sam se namērrio na prazne kiridžie, pak sam sutra dan š njimi išao jašuć; a najviše sam straha pretrpio na tom mostu, da mi se konj nepopikne. Potlē smo išli prēko nēkakvih jarugah, pak prēko polja, dok smo došli pod strmoviti put, koi se zove Zalac. Kad smo se

uzima abdes, običajno umiva, i kad idje u zahod, onda i njega ponese sobom. *Sevap* je zadužbina, milostinja.

Kad će Turčin lēpo govoriti, onda svakoga, bio Vlah, bio Švaba, zove "komšia", ili drugač osobito u Podrinju: "Srbine brate." A njemu pak trēba za svakom rēčju dati tituo, *Turćine*: n. p. pomozi bog, Turćine!

⁴⁰ Turci nikada nepiju kafu sa šećerom, osim kad koga časte; onda šećerli kafu peku.

⁴¹ *Ćatiti* vele Bošnjaci govoriti mnogo na pamet, predikati. A ono što mi zovemo ćitati ili štiti knjigu, oni vele učiti knjigu. Knjiga se zove, ako i nije nego komad papira. Hodža na munari i bez knjige viče: ali se nikad neveli, da hodža ćati sabu, nego hodža ući sabu, hodža ući pōdana, hodža ući ićindiu, ući akšam, ući jaci, i. t. d. A kad mu ono vrēme dodje da viče, a on izidje pred kuću (ako nema džamie) pak se popne na kakav plot, i stane se derati: "Ićberila alah ilalah i. t. d. – Alah ilalah, znači, dragi Bog.

počeli uz Zalac penjati, onda se mojemu konju svukao samar natrag preko repa: pak sam se ja našao doli, a konj je otišo bez samara. Turci ga opet osamare, a ja odlučim penjat se pješice uz brdo. Ovi drum zaslužuje podpuno da se zove Zalac, jerbo sam se ja bio nave-selio, da ćemo danas po njem upravo na nebesa doći; a kad tamo, mi nismo došli, nego do grada Kuzlara, pak moradosmo opet silaziti, još u veću jamu, nego smo prije bili. Kuz-lar sēdi na jednoj grdnoj klisuri, iznad sastanka Jadra i Drinjače. Drinjača je ondē na pre-gazu strašno jaka, osobito kad se voda digne, onda moraju putnici čekati, dok opet opa-ne. Kad smo mi prelazili, onda je bila konju do trbuha, pak nijedan konj nije mogao pre-gaziti upravo, nego je svakoga voda zanosila desetak sežanjah niže. Drinjača iz pod pre-gaza utiče u Drinu. Taj dan na 25. Sēčnja dodjosmo na Kosirevo na konak; ondē kiridžie dobiše kiriu, a ja opet sām preko Zvornika.

Zvornik je čudan grad; počima doli od Drine pak gorē uz glavicu, od litice (kamenja) do litice pružio se zid. Grad je doli kod Drine najširji, pak gorē, sve što više, to užji, kako mu litica zapovēda: a na vrhu, rekao bi pod oblakom, vidi se jedna kula. Temelj do donjega zida gradskoga moči se u vodi. Pripovēdaju Turci, kad su od kaurina uzimali Zvornik, onda je bio nekakav vidoviti topčia kaurski, a njegov top se zvao Zelenko. Pak kad su morali kauri pred Turčinom bēžati iz grada, onda je on svoga Zelenka zakleo, i pošto su Turci došli u grad, a Zelenko na jedan put skoči u Drinu. Oni su ga hotēli da izvade, ali se neda nikomu izvući, doklēgod opet kauri nedodju; i svaki put, kadgod hoće med Tur-činom i Kaurinom da počme rat, onda Zelenko u vodi strahovito ruče. Pripovēdaju još, da su već jedan put bili došli Kauri i lahko su osvojili Zvornik, a od Zvornika su išli na Višegrad, pak da će odande udarit na Sarajevo. Ali kad dodjoše na Krvavac, ondē izidje pred njih nekakova djavolska vojska na konjih: svakomu konju liže iz ustih plamen, a svakomu konjiku visi dolnja čeljust do zemlje, a gornja mu se preko glave zavrtila. Sva-ki taj vojnik zgrabi po jednoga Kaurina za nogu, pak zamahne njim oko sebe, ter pobije jednim mahom stotinu Kaurah. Tu je silna krv protekla, i slila se u Drinu, i od toga vrē-mena prozva se ono mēsto Krvavac. Tudar po noći sad nēsmē nitko prolaziti; a po danu ako je jedan sām, može mu se štogod privedēti.⁴²

Ja sam ondē u Zvorniku kod paše dao podpisati pasoš: a Turci neznadući kako se načinja pečat (jer oni samo mur udaraju) i vidivši, gdē na mojem pasošu ima i pečatah, onda uhvati čehaja noktom za pečat, da ga odkine, i da vidi od česa je: a ja bojeći se, da mi nepokvari, iztrgnem mu na jedan put pasoš iz rukah i rečem, da se to nēsmē derati, jerbo da ja bez toga nesmiem na vilaet doći⁴³. Na to se Turci začude i odmah počmu šaptati, veleć: »Kako je Švaba slobodan, da smē čehaji iz rukah knjigu iztergnuti!« A kaže drugi: »Takve su Švabe i kod kuće, oni se ništa neboje od svoje gospode.« Onda me zapita je-dan na glas: »Što, pak zar ti nebi smio bez toga pečata na vilaet doći?« - Odgovori mu

⁴² *Privedēti* zovu Bošnjaci, kad se kakova neman čovēku prikaže. Kad smo išli u Travnik, onda smo poradi zla puta malo zakasnēli, i došli smo u Travnik u večer o desetoj uri europejskoj. A izvan Travnika ima jedno staro groblje (kao što se po svoj Bosni nalazi nekakovo grobno kame-nje), i totu se je našemu Miralaju, pašinu sinu, privedēlo. Najprvo je opazio, da na jednom turbetu nēšto sēdi na priliku jedne gadne orlušine. Za tim pogleda u zrak i vidi, gdē izviše nas nekakav čovēk pred njim natraške leti, ter svaki put, kad Miralaj u njega pogleda, a on mu izkese zube. Kad smo došli u Travnik na konak, Miralaj je bio blēd kao lubina; jedva smo ga malo razbadrili, da nam je mogao kazati, što mu se je privedēlo. Turci su to svi verovali, i još za bolje potvrđenje, naveli su mnogo takovih povēstih od starih vēmeh.

⁴³ Bošnjaci nekažu: Ja idjem na svoj vilaet, nego samo: na vilaet; n. p. moj amidja je otišo na vilaet; ovo mi je babo ostavio, kad je otišo na vilaet, t. j. u domovinu ili u zavičaj.

jedan stari aga: »Valaha, bi odmah kroz dvě tri hiljade momakah trčao šibe⁴⁴.« Zatim meni kaže ćehaja, da možem otići. Pošo sam dakle iz Zvornika po pódne, ob osmoj uri turskoj, a kad sam došo posrěd polja, ondě me sretiše dva kavaza, i upitaše me za teskeru (pasoš). Ja jim pokazah: ali oni neznadući proučiti teskeru, a videći da sam Švaba, uzboje se, da nebudem uhoda, i zato me svega vizitaju, da vide što nosim. Medjuto nadjoše kod mene dva krajobraza (Landkarte) pak rekoše: »A što ti je ovo? nisi li ti uhoda?« – Na to sam se ja malo žacnuo u srcu, i neznadoh oni mah što ću kazati, a oni zgrabe svaki svoju medju nokte, pa drže, kao da će poderati, govoreći: »kaži, jer ćemo sad poderati!« – Nemojte, nemojte, rekoh, Turci, to su moje ikone, tomu se ja klanjam.« – Aha! peke peke! vele, pak lěpo zamotaju, i dadu mi u ruku. Zatim mi rekoše, da se dobro paštim, jerbo da je mehana još daleko, a zemlja je, vele hajdućljiva, a trěba ti još i kroz šumu ići. Ja svoje stvari opet spravim, pak se popašt看 preko polja, ali još nisam došo nit do šume, a stigla me noć. Kroz šumu sam prošo sve po noći, i dodjem u jednu mehanu na konak. Tu se svi začude, odkud ja tako kasno? – Od Zvornika, rekoh. – »A kako si mogao preko te šume ti proći mirno – pitahu – još nije nitko, ni po noći, ni po danu, baš sasvim mirno prošao? to je bezbeli tvoja srěća bila.« Od otud se u jutro dignem, pak idjem preko Janje, da ću na Raću u srbski kontumac. Preko Janje kad sam prošo, bila je ićindia⁴⁵, i ja sam mislio, da ću u Popovo selo na konak. Hodeć preko polja, srětio sam šest turakah, a ja jih zapitah, žalosti moja! kuda je u Popovo. I budući da se je desilo – za moju ljutu nesrěću – tu jedno razkrižje, tako oni meni lěpo s dobra puta vrata, pak odprave u šumu. Kad sam došo u šumu i noć pritisne, a druma sve malo po malo nestade. Sada ja poznajam, gdje sam prevaren, ali već – brajne – kasno. Nakanim da ću uprav onako ići preko šume, može biti da gdjegod kuće nadjem, kao što sam u Hrvatskoj. Ali je šuma gusta, a po njoj su klade i jaruge, pak nemožem znati, idjem li uprav ili u okolo. Na tri města sam srětio po ćopor nekakove zvěradi, koja kako upazi, da sam ćověk, odmah se razběži na sve strane. Na jednom městu nadjem livadu, i na njoj jedna plast (stog) sěna; legnem ja u to sěno i mislim, da ću totu prenoćiti, ali je sěno dugaćko kao rogoz, a vćtar piri od sěvera, ter vidih da u zimsko doba neima hore spavati napolju. Ustanem, pak idjem naprěd; dodjem na jedan brežuljak, i ćujem, da tamo na daleko psi laju: evo – mislim – sad ću lahko doći u selo, samo trěba ići na onu stranu, gdje ima pasah. Kada sam već došao kod sela, ondě su vrti ogradjeni plotovim, i ja nikako nemogu pogoditi klanac, kuda se idje u selo, a već mi je to basanje dosadilo. Skoćim dakle preko plota i mislim, da ću tada najprěće doći. Kad sam došo u vrt, ali tu neima kuće; skoćim u drugi i u tretji; jedva dodjem u jedno dvorište, a u kući děte plaće i viće: »O Živane, Živane!« Ja pokucam na vrata pak kažem: »Pomozì Bog, domaćine!« A děte se stade još većma derati: »Jao lele i kuku meni, Živane!« Ja videći, gdje se děte mene plaši, hoću da idjem k drugoj kući, ali nemožem pogoditi, gdje su od avlie vrata. U to dotrći i otac onoga děteta, tamo iz bratove kuće, pak viće: »što ti je Milice! što ti je da se dereš!« »»Evo – kaže – prepade me jedan ćovek.«» »A gdi je taj ćovek?« »»A ovdě nęgdi na avlii.«» »Gdi si ti, koi prepadaš moju děću?« poviće sad na mene, a nije me vidio; jerbo je bila noć tamna. »Nisam ja brate – rekoh – došo prepadatai tvoju děću, nego ja sam ćověk putnik, a zabludio sam put, pak

⁴⁴ Turci za najveću okrutnost drže němaćke šibe, i vele, da proklet Švaba za najmanju pogrěšku osudi momka, da mora kroz dvě tri hiljade trćati: a kapetan, vele, sve na konju jaše, i u ruci nosi sablju, pak tkogod onoga siromaha momak neudari, onoga ovi smetenjak kapitan na jedan put posěće.

⁴⁵ Bošnjaci sve dobe dana po turski nazivaju, osim podneva, ovako: *saba*, zora; *ićindia*, večernja; *akšam*, mrak; *jacia*, bude u dva sahata poslě akšama, zdrava maria. Peke, to jest: dobro, lěpo. Bošnjaci neznaju drugim imenom zvati špiuna, nego *uhoda*, a Srbliji *uvoda*.

sam te došó molit, da me na konak primiš.« »Znam ja, tko si ti, vëru ti tvoju; sad ću ti pokazati!« pak potrči u sobu i opet napolje. Ja bih sada bëžao, ali iz avlie neimam kamo: nego sam mu počeo iste reči ponavljati i moliti ga, ako Boga znade, da me primi na konak. »Ništa! ništa! znam ja tko si ti i zašto prepadaš moju dëcu!« To su bile njegove reči, pak posrne k meni, i nešto proti meni pruži, pak jednako govori: »Ja ću te naučiti, kako ćeš prepadati moju dëcu.« Ja kad sam vidio, da on mojega govorenja neće da čuje, onda sam ušutio, pak mirno čekao smrtni udarac da me posëče, budući da nisam nikakova načina mogo iznaći, kako bi se spasio. I već sam bio srdit na njega, što me straši a neće da sëče. Ja sam mislio, da je on u ruci imao nož, a ono je bila pištolja, kojoj on u onoj velikoj zabuni, nije nategnuo vuka, pak je nikako nije mogao izpaliti; a on čudeći se i sam, što joj fali, pomisli, da je pokvarena, pak počme natezati vukom tamo amo. U to dodje mu i nevësta bratova žena, da vidi kakova je larma; a on zapne, pak pruži, da će na me, a nevësta mu uhvati obë ruke i počme vikati: »Nemoj, dëvere! nemoj dëvere!« A on kaže: »Odlazi kućko! ubit ću sad tebe i njega!« A snaha je bila jaka, pak ga uhvati čvrsto; i stane pomaganjit: »Jao lele! pogibe čovëk!« Najprvi dotrči njezin muž, a za tim i bližnji susëdi, ter ga umiriše, dokazujući mu, da sam ja stran čovëk, koi sam put zabludio, i da sam došo tražiti konaka. Oni bi me bili radi svaki svojoj kući povesti na konak; ali ovi sada, da svoju sramotu obriše, nije me nikamo dao: nego kaže, da on strane ljude uvëk rado prima u svoju kuću; a da je on sada pijan, da je najprie u rodu a potlë kod svoga brata pio: i da mu neka oprostim; jerbo da je on ti iz pianstva htio učiniti: ali – govori – nije bog dopustio, nego ti hodi k meni, još se u mojoj kući nalazi, čim ću podvoriti goste.« I tako me povede u kuću, a ljudi se razidju. Onda zapovëdi dëci, Milici i Živanu, što će donëti za večeru, a on meni stane ovako pripovëdati: »Vidiš li braco! Evo je moja kuća, a bližnja je moga brata. Evo ja imam dvoje dëce – Bog jih živi – Milicu i Živana, a moja žena je umrla, evo sad ima mësec danah. Ovdë u komšiluku ima jedan čovëk, s kojim sam se ja već odavna posvadio. On ima mater staru vëšticu, koja se je zagrozila, da će svu moju čeljad izjësti. Ja sam danas bio u rodu moje pokojne – pak sam gotovo plakao; – a oni da me utëše, opiše me na silu rakiom. Kad sam išo k kući, svratio sam se ovdë kod moga brata, pak je i on donio šišu rakië. Tu smo sëli nas dvojica, ter smo se razgovarali. Moj Živan je došo k meni, ter mi kaže, nek idjem kući, jer je Milica ostala sama: a s jedne strane tužna za pokojnom materom, a s druge strane joj je pala ona prokleta baba⁴⁶ na

⁴⁶ Oni još i sad vëruju, (kao što se i kod nas cëć zabave pripovëda), da babe, koje su vëštice, mogu se na svašta pretvoriti, a osobito ako će se ljudem pokazati, onda se pretvore u kakvugod ljutu nemilnu zvër. Ili ako se boje, da poda tom slikom nepoginu, tako se pretvore u čovëka, ili ako još ni tu nisu segurne, pretvore se u drvo ili kamen. One najviše lete po zraku u svojoj ženskoj slici namazavši se ispod pazuhah nëkakvom pakljenom masti, koja jim obično u jednom lončiću iz pod ognjišta u zemlji otajnd sakrivena stoji. Tkogod jim se zamëri, one mu nevidjenim načinom izkopaju srce, pak izjedu; a on mora do dva tri dana umrëti, jer neima u njemu srca. Ali ako će mu uzrokovat veću muku, tako mu izjedu svu čeljad i priatelje, a njega ostave živa, ali barem sakata. Zato ovi čovëk i danas misli, da mu je baba ženi izkopala srce: pak malo da ja neplatih glavom mësto i vëštice. – Nu kad se vëštica desi u onakvoj teškoći, kao što sam ja bio, ona se odmah pretvori budi u drvo budi u kamen, ušto joj se shodnie vidi, to jest, u ono, česa na onom mëstu više ima, budi drva ili kamen, da se njezin protivnik nedomisli. Ako oni protivnik iznadje, pod kojom se slikom vëštica hrani, onda bi ju mogao ubiti lasno, samo da znade od koje joj strane glava stoji: inako makar ju tukao tri dana, nemože joj dosaditi, dokle ju nepogodi po glavi. Ako ju pogodi po glavi, onda će za uvëke ostati mrtva, ležeći pod onom slikom na koju se je sama pretvorila.

Ovi moj gospodar je vidio, da se ja nepretvaram već ni u što ali opet je sumnjao, gdë mu pištolja neće da pusti oganj.

pamet; i zato je počela zvati Živana, da se brže vrati. U to si i ti pokucao na vrata: a ostalo si vidio i sam, kako se je dogodilo, i šta nećeš zaboraviti, pa makar sto godinah živio.« Tada Milica donese večeru, a Živan šišu rakie. Milica djevojka od dvanaest godinah, stideći se i misleći, da se je ta smetja poradi nje učinila, nehtiaše da večera, nego je u to vrēme meni napravila krevet. A mi, kad smo večerali, legosmo spavati. U jutro moj gazda iznese opet rakiu, i oprostí se sa mnóm, pak mi pokaže put; i tako dodjoh na Raču na 27. Sēčnja 1840 u srbski kontumac.

U kontumacu sam sēdio sedam danah, pak mi dadoše Fedu, i dodjem u Šabac na 3. Veljače. Od Šabca drugo neznam kazati, nego da je najlēpsi od sviuh srbskih varošah, osim Biograda. Ondē u Šabcu su mi podpisali pasoš, pak prodjoh překo Paleža, i dodjoh na 6. Veljače u Biograd; i ondē mi već nestade novacah. Otidjem dakle kod jednoga majstora, kao kalfa tražiti posla, i on me prime. Kod njega sam radio do 18. Rujna 1840. Oni dan me je zabolēla glava, a drugi dan me je uhvatila vrućica, koja me je držala tri nedēlje. Poslē kad me je pustila vrućica, onda sam dobio groznicu, a kad me je nakon petnaest danah i ona ostavila, pak da mi je bilo još samo na rame uzeti kosu, mogao bi bio potpunoma predstavljati smrt. A kad već malo biah oživio, onda se svētovah s poznatim ljudí, kako bi prešo natrag u Nēmačku, i vratio se kući: a oni mi kazaše, da budući da nisam nikomu ništa kriv, i kad nisam iz granice rodóm; da mogu bez svake šegavosti stupiti u Kontumac. Dadem dakle podpisati pasoš na konzulatu i na primiriteljnóm sudu na 1. Prosinca, a izidjem iž njega na 13. istoga mēseca 1840.

Kad sam došao na Militerkomandu, ondē me nadjoše kriva, što sam bez dopuštenja išo u Srbíu, i zato su me predali u varošku kuću. Tu mi dadoše ordinanca, da me za kaštigu do komitatskoga prati. A to je bilo za me vrlo dobro, jerbo su onih dana u Srēmu jednoga čovēka izjēli vuci: a i onako bez ordinanca nebi bio znao puta; jerbo je padao snēg. Odande prodjem překo Vukovara, Osēka i Bēlovara, ter dodjem srētno u Zagreb na 7. Sēčnja 1841.

DIO II.

**RAZLIČNE OPAZKE
O BOSNI.**

Po većih varoših sve bolje kuće obzidane su same za se kao jedan grad: a u onom zidu od dvorišta načinjene su mazgale (puškarice). Vrata od dvora su ponajviše malena; a gdje se može i to vidjeti, da ako su na dvoru velika vrata, tako stoje uvijek zamandaljena¹. Kod vratih (kapie) je načinjen kapidžik (vrataca), a opet sam vidio na jednom mjestu, gdje izvan zida priziraju zubi kameni, po kojih se penje preko zida u dvor i izvan dvora. U nutri bude najviše kuća, u kojoj sedi saibia (gospodar), do nje se drži harem (ženski stan), kraj njih je muftak (kuhinja) i ahar (konjušnica, štala); po dvorištu rastu ruže i cvjetje, i ako mu je zgodno, dovede česmu (vodovod). U sobah neima nikakova pokućstva, nego pod zastri ćilimi (sági) pod ćilimi su muntavi (muntapi, pokrovcici od strune), a pod muntavi hasure (rogoznice): uz duvar iz pod ćilima su dušeci i na duvar naslonjeni jastuci. Totu danju sede, a noću spavaju. Noćna oděla stoje danju u dolafu da nepače. Sobe su nizke, koliko velik čovjek može glavom dokučiti. Nebo u sobah (plafond) je iz dasakah, koje jim degramadžie (tišljari) lěpo izrěžu. U okolo sobe po duvaru je načinjena rafa (polica). A s ove strane od vratih koliko je široka soba, toliko je dolap (ormar); rekao bi, da iz dolapa i peć prizira, a gdje su vrata od sobe, ondi je dolap načinjen kao jedan svod, pa se kroz njega prolazi. U dolapu za pećju je amandžik (kupelj), a s ove strane peći stoji odora. Pendžeri stoje nizko i rědko su stakleni; najviše su papirom zalepljeni; pendžeri od harema imaju drvene rešetke izvana. U prostih sobah peći se lože iz nutra poradi kafe, koju svaki čas peku, i radi čibuka; a u peći je zazidan lonac, u kom se voda grije za abdes uzimati. U gospodskih kućah ima jedna soba, gdje se peče kafa za domaće i za svakoga, koi dodje, i zove se kafana ili kafedžak. Ima jedna soba, gdje stoje sedla i različno oružje, i zove se saračana. Dolě na zemlji ima jedna shrana od različnih potrebnih stvari, i zove se magaza. Kraj divanhane je načinjeno, gdje se obično umivaju i abdes uzimaju. – Siromašnie kuće su plotom ogradjene na okolo; po srěd dvorišta je kućica, i u njoj ima, vele, po dvi sobice, jedna se zove ženska soba, a druga mužka. Po dvorištu jim obično raste kukuruz, bundeve, lubenice i dinje. Kuće nisu ni po varošu jedna do druge, nego su svaka napose na srěd dvorišta tako sagrađjene, da se po dvorištu sa svih stranah okolo njih hoditi može: a i ako se nadje gdjekoja kuća, da je radi tēsnoće dvorišta na jednom kraju do ulice sagrađjena, to ipak neima nigdě nikakova prozora na ulicu, nego samo navadne puškarice, i samo dvorišta od različnih kućah mogu se medju sobom tica-ti: a ulice su svakako izkrivudane i najviše tēsne. Mehane se zovu samo po varoših: gdje putnici pristaju; one su obično na jedan pod (kat): doli kod zemlje je ahar, a gori na podu su odaje. Na selu i na drumu se nezove mehana, nego obično han, gdje putnici pristaju; hani su najviše loši, tako da tko u njem samo jednu noć u zimi prespava, već nikada neće zaboraviti te reći »han«. Handžia svaki dan pripravi malo drvah za putnike; ta drva još s večera pogore sva, ter poradi velike studeni moraju putnici u pepeo leći spavati, kao mačke, nebi li jim šta god vrućje bilo. A u jutro dodje handžia, pak kaže: »hajde, ljudi! platite griaćinu.« Griaćina se od glave plaća 1 groš t. j. 40 parah. Više putah, kad se pane na noćište, budu drva mokra ili sirova, pak neće nipošto da se užgu; a kod ognja se sedi, gdje tko ugrabi mjesto. Kad se ona drva jedan put razpale i stanu goriti, onda oni, koi je najbolje mjesto ugrabio, sad se nadje u velikoj težkoći: jerbo oganj od sebe razgoni, a od-

¹ U vratih za pol sežnja visoko od zemlje, kroz pleće od vratih (špaletu) ima jedna rupa, daleko u nutra zavučena u zid, a u onoj rupi stoji jedna greda; pak kad se zatvore vrata, onda se ona greda izvuče, ter se preko vratih pretegne u ono drugo pleće: med ovu gredu i zatvor, zabije se kakov klin, da tvrdje stoji. Ova greda se zove mandala.

maknut se natrag nedadu drugi. Ako se digne pak idje na stranu, tako već hvala Bogu za onu noć nevidi ognja više, i gotovo mora lipsati od zime: ako pak na svom mjestu ostane, tako mora da se živ izpeče; nu kako bilo, samo ako živ ostane, u jutro mora da plati gričinu.

Bosna, gdje sam ju ja vidio, ima planinah dosta, nego izmeh planinah ima prekrasnih zemaljah; ali najviše leže puste, žalosti moja! Bosna je, u obće reći, zemlja plodna: to svēdoči najviše voće, koga obilno imaju. Kad sam ja bio u Sarajevu, onda je bio glad: oka pšenice je bila po 60 parah, a oka kukuruza po 50 parah². A u zimsko doba oka jabukah 15, oka suhijh sljivah 30 parah; a i drugoga voća svakoga ima dosta. Rakia je na mehani doista skupa, a vino se nesme ni donositi. Ako koi mehandžia i dobiva vina, tako mora biti u velikom strahu, jerbo može naopako postradati: zato litru vina daje po dva groša, to jest 80 parah.

U sarajevskom polju je, kako sam čuo, od sve Bosne najgori stališ za Krstjane. Ondē Krstjani ništa pod nebom neimaju, ni kuće, ni kućišta, ni mačke: nego ono, što se vidi, to je sve agino. Ali to i nije kuća: u kućah sēde samo Turci, a Vlasi u košari. Sarajevac im daje u jesen i na prolētie sēme da uzoru i posiu žito. Kad prispie košnja, Krstjanin kosi sám, sám žanje i vrši, i u jesen pobere voće, ali ga uvēk agin momak nastoji; i onda, već kako donosi hadet, aga š njim nekako podēli.

Izvan Sarajevskoga polja, gdje Krstjani sami sebi kuće dēlaju, Turci dobro paze, da nebi tko naćinio sebi malo bolju kuću, i ako tko naćini, odmah ga tēraju na sud i pitaju: »Pak zar i ti, Krstu, i ti hoćeš imati kuću, i ti si nekakav aga? hajde u aps (pod zatvor), dokle neplatiš toliko i toliko stotinah grošah. A kuća da mu se uzme, pak ju podajte kojemu Turćinu. A za tebe je košara, Krstu lipovi; ti sebi napravi košaru³!«

U Sarajevskom pašaluku nesmiu se držati svinje, a u Sarajevu nesmiu se ni u kotcu hraniti. Harać u Bosni mora platiti svaki, koi nije Muhamedovac, il je ondē stanujući il nije. I da u vrēme od platjanja haraća, makar najsobodnii Francez dodje, i on bi morao platiti harać lēpo kao pop. Harać se platja koliko paša nametne.

U Bosni se govori ilirski pomēšano s turskim rećim, to jest, tamo se »eglendiše Bošnjacki.« U jutro kad se sastanu, kažu: »Saba hajrosum!« odgovor: »Alah razosum!« u večer: »Akšam hajrosum!« odgovor opet: »Alah razosum.« Rēći turske, koje se u ovom pismu nalaze, sve sam na koncu sabrao, i pobilježio redom; medju koje sam još primēšao i one, koje u Bosni često u razgovoru naprvo dolaze. A da bi čovēk hotio sve turske reći popisati, koje Bošnjaci mēšaju, bila bi jih ćitava knjižina. I oni svi znadu kazati ove misli u ćistom ilirskom jeziku: ali jim to nikako čovēk nemože dokazati, da to nije naški, nego osmanlinski. Oni odmah kažu: »Hee, pak ti neznaš još ni Bošnjacki, to nije osmanlinski, nego Bošnjacki; helbetum (na primēr) kad ja rekнем, saba hajrosum, to jest toliko kao: dobro jutro; a ti ćeš kazati: Alah razosum, to jest toliko kao da Bog dá.«

Salam alećum, nesme nazvati nitko drugi, nego samo Turćin Turćinu; a on odgovori: *Alećum salam!* Salam znaći dvē stvari, pozdrav i blagoslov ti Božji. Saćuvaj Bože, da bi čovēk Muhamedancu nazvao Salam! I ja sam jedan put nagazio za to; a još da nisam bio Švaba, bilo bi i gorega: nego su me drugi zagovorili, rekuć, da Švaba ni sám nezna što je kazao.

Prića se, kako je dvanaest Bošnjakah turske vēre zajedno putovalo, pa kad dodjoše na jedno polje, ali upaze, gdje Osmanlije prema njim jašu. Oni se prestraše odmah i stanu se

² Oka = 2 1/4 lb; a naš krajcar srebra = 7 parah.

³ Košara, zovu Turci krstjansku kuću, koja je upletena od prutja, kao i košara, pak zalēpljena blatom: a krov je naćinjen od sena ili od slame.

med sobom tražiti, ima li tko medju njimi, koi bi znao eglendisati Osmanlinski, a jedan je bio hvalisav, pak veli: »Valaha, ja dobro znadem Osmanlinski.« Hajde, njega odmah postavite nek idje prvi; a kad se srětoše s Osmanliami, on udilj kaže: »Salam alećum!« – A jedan Osmanlija zajedno mu odazove: »Salam« i upita ga turski, koliko još ima do sela: a svoj Bošnjak sad nezna ni reći dalje. Osmanlije se na to razsrde, potegnu nože od pojasa, pak stanu psovati: »Anasine sitim, djaur pezevenk!« Na to Bošnjaci bēži stranputice, a Osmanlije za njimi. Nego je Bog dao, te je bila šuma blizu, i tako se naši Turci današnji dan spasiše. Kad su se Osmanlie vratile natrag, a ovi stanu vrhu toga vęčati, kako su Osmanlie zli ljudi. Odgovori onaj, koi se je za pametniega držao: »Eeh, ta nisam li vam ja kazao, da ima oko Salama još mnogo kojekakvih prdežah!«

U Bosni se Krstjani nesmiu zvati Bošnjaci: kad se reče Bošnjaci: onda Muhamedovci samo sebe razumiu, a Krstjani su samo raja Bošnjačka, a drugćie Vlasi; Bošnjaci i Osmanlie, prem da su Muhamendovci i jedan i drugi, opet se mrze strašno kao prava nebratja. – Bošnjak mrzi na Osmanliu, jerbo kaže, da neima pod nebom gadniega ćovęka od Osmanlie: a Osmanlia kaže, da su Bošnjaci poturice, i da su gori od djaura; zato da jih tręba daviti i gaziti, nek se boje poturice, i nek znadu, tko jim zapovęda. I od tuda dolazi, da se Bošnjaci boje Osmanliah kao i Krstjani od Bošnjakah Turakah.

Jedan put sam pitao trgovce, koji prohode po svoj Europejskoj Turskoj, da kojim se jezikom najviše služitii mogu? a oni rekoše: »Kudgod podješ, svuda možeš govoriti bošnjaćki.« – Da kako je u Stambolu? rekoš. – »U Stambolu je, veli, pak sve bošnjaćki, samo malo Osmanliski i grćki.« – Ali oni toga nikako nepoznaju, da tudje reći u svoj jezik męšaju, nego još vele, da Osmanlia bošnjaćke reći męša: a kolikogod Kranjci i Štajerci imaju nęmaćkih rećih, toliko Bošnjaci, ili bojim se još više, turskih imaju. Oni kazuju, da sva Švabska zemlja bošnjaćki eglendiše; osim već tamo nęgde daleko, gđe ima pravih Švabah: ali da se je već sve, brajne, po Švabskom jeziku pokvarilo, i zato da oni teško razumiu, kad su na sastanku sa Švabami.

Pravaga turskoga jezika se manje ćuje u Bosni nego u Srbii; jerbo ga u Srbii ćaršilie smatraju kao nekakav izobražen jezik, i zato svaki varošanin govori turski. A u Sarajevu ima dosta agah, koji neznaju nego bošnjaćki. I prem da paša sarajevski dobro znade turski, arapski i arnautski, zato mu ipak nije drago, da tko pred njim turski razgovara. Ako mu tko po turski što kaže, a on uvek bošnjaćki odgovara, i kaže »da je naš slavni bošnjaćki jezik od svih najlępši na svętu.«

U Bosni ima najviše krstjanske vęre iztoćne izpovędi, za tim su Muhamedovci, a za njimi slęde Krstjani zapadne izpovędi: a Židovah ima najmanje, nu ipak ima i njih dosta. O vęri krstjanskoj mi netręba govoriti; jerbo smo se odavna ućili: Što je krstjanska vęra? A o turskoj možem napomenuti slędeća:

Turci vęruju u Boga i u tri proroka ili svetca: Mojsiu, Isa Pejgambera (t. j. Isusa proroka) i Muhameda. Nu Muhamed je od svih najbolji i najsvetii. Prosti Turćin nezna o tom ništa drugo, nego da je Muhamed svetac, i tkogod toga tvrdo nevęruje, da ga mora šejtan odnęti u dženem, u vęćnu peć ognjenu. A usuprot, tko vęruje ćistu vęru, onoga će svetac odvesti u dženet, gđe i sam dragi Alah pribiva.

Oni se sunete kao židovi, samo što više odręzuju puti nego Židovi. Zato tko se suneti, mora po zakonu męsec danah ležati, dok preboli ranu. Kroz ovih męsec danah može i umręti od ote boli; jerbo nikakove lękarie neupotrębuju, neg što ranu pospu pepelom, da krv ustave. Onih męsec danah mora postiti danju i noću, to jest, ovo vręme nesme da jede drugo, neg suha hlęba i mlęka friškoga; a da se samo vode napie, sva bi se ona svetinja oskvrnula. Nękoji sunete dęću još nejaku, dokle sama za se neznaju: ali ono nejaku dęte pritisne bolest, i od toga lahko umre. Drugi ćuvaju dęću do trinest godinah, da bu-

du jača za podneti ranu: oli kada već ojačaju, onda jih samih mrzi, da se moraju kao mala deca sunetiti. Tretji su pak obnašli, da je najbolje deće sunetiti, kad mu je deset godina; jerbo da nije još ni prestaro ni premlado za to.

To nesuneti nikada hodža, nego već ima jedan vješt čovjek za to (zove se Sunetži), kao na primjer jedan konjušar, koi od sela do sela, od varoša do varoša idje, pak suneti, onda bace jedan dušek na zemlju, na koi ovi mladi Turčin na hrbat legne. A ovi božji čovjek ima zato priredjena kljesta, kojima uhvati za kožu na kraj puti čovječanske, pak po turski nategne, i odsече ustrom, (britva, brijačica), a drugi brže pospu pepelom. Sunadžii treba platit cvancigu, ali tri groša i pol.

Kad hoće kakov djaur da se poturči, onda ga najprvo vode u džamiju, pak hodža nad njim uči koran. Kad prouči, onda mora i poturčenjak nešto govoriti za njim: i kako izabere sam, onako mu nadenu ime. Ostali ga Turci daruju, a kada dodje k kući, onda ga sunete. Ženska glava se lašše poturči, jerbo je nigde nerane; nego ju po zakonu u džamii poturče.

Hodža uči iz korana, da je to velik jazuk (grėh) silovati devojku; veći nego da bi sedamdeset i sedam ljudih pošeko. Tko ima grėh tako velik, taj mora u petak, u sedam sahatih doć u džamiju da klanja, a nad njime da hodža uči koran; i onda će dragi Alah halaliti. A hodži treba platit, za koliko su se prie pogodili.

Za duše mrtvih se nedaje ništa, nego se pogodi s hodžom ili kojim drugim učtivim čovkom, da u petak u sedam sahatih prouči koran za dušu pokojnoga otca, ili matere, ili drugoga koga.

Oni klanjaju, kad su kod kuće, na dan pet putah. Noću prie zore piju kafu, posle malo spavaju, pa zorom ustanu, te se umivaju i opet piju kafu, pa onda klanjaju sabu. O podne klanjaju opet; a kad dodje icindia, onda imaju mláke vode, pak uzimaju abdes, to jest, peru obrianu glavu, vrat, nos, uši, noge do kolěna i ruke do lakatah. Uzimajuć abdes mole se Bogu žuboreć po malo: »*Evšeduh Alah, ilalah, evšeduh Muhamede nasurlah*« i t. d. U večer opet klanjaju akšam, a dva sahata posle klanjaju jaciju.

Ako se po nesreći gdėgod, makar skutom od halje, obrišu o svinsko meso, oni dan već nesmiu klanjati: nego zato imaju amandžik za pećju, pak se kupaju. A drugi dan u sedam sahatih počmu klanjati, i tako jim dragi Alah halali.

Čuo sam od prostih Turakah govoreći, da se je něgda o džamiju Muhamedovu svinjče obrisalo, i da bi ga i oni mogli s one strane bez svake grėhoti jesti: ali da samo neznaju s koje je ono strane bilo. A Krstjani jim kažu, da je to lako pogoditi s koje strane; jerbo da svinče uvėk svrbi kod repa, pak ako li je to kad bilo, dakle da je doista to svinjče moralo očešati rep o džamiju.

Ako se sastanu sa ženom, bilo sa svojom ili s tudjom, onda takodjer nesmiu klanjati dok se neokupaju.

Klanjat se može svagde na svakom mēstu. Kad će tko da klanja, najprvie mora štogod prostrėti na zemlju; ako neima što drugo, a on sa sebe svuće haljinu i baci na zemlju. Zatim okrenuvši se na pódne (nu oni već ni sami neznadu, zašto se na pódne okreću; nego kako se Aziani na pódne okreću, tako i Bošnjaci, prem da jim Meka i Medina neleže na pódnevu nego u srėdini izmed istoka i pódneva), digne ruke gore, pak metne palce za uho, a prste drži pružene u zrak, kao naša deca, kad će komu pokazati velike uši. Onda počme moliti pomalo u arapskom jeziku. Zatim donese ruke pred oči, pak drži otvorene dlane pred očima, kao knjigu, i kao da iz njih nešto čita. Sad se prigne, i postavi ruke na kolěna, i sve nešto sam sobom žuberi. – Opet se izravna, metne ruke u križ, i uhvati se za pleći, tako držeći se jedan čas žuberi, i nakloni se glavom najprvie preda se, pak onda na

ljevo, i na desno. Opet se prigne i postavi ruke na koljena, onda klekne dolje, klanja se glavom do zemlje, pak seđe jedan čas na pete, i svedjer nešto žuberi. Ustane opet, pak se malo prigne metnuv ruke na koljena, opet donese dlane pred oči, i tako malo pročita, pak povuče dlanima niz obraz, kao da se umiva, i sad je svršio.

Najprostii Turci neznadu sami klanjati, već svaki put, potraže onoga, koi zna, pak i oni š njime klanjaju kao za hodžom. Oni, koi pred ostalimi klanja, nesme sada pomalo žuberiti, nego čita na glas; a oni za njim ništa nepazeć na njegove reči ni izgovore, samo šapću pomalo »Amin, Amin!«.

Kada hodža uči sabu ili koje mu drago vrēme, onda digne desnu ruku s pruženimi prsti gorē uz obraz, pak drži uz oko, kao što remenar načini konju, da se neplaši, a palac metne pod vrat na jabučicu; ter kad pēva, onda i palcem prebira po jabučici kao po kakvoj svirali, na primēr: *Ičberi-la-a-a Alah-ila-la-a-a-a* i t. d.

Kad sam bio u Kontumacu srbskom, ondē sam se namērio s jednim mladim trgovcem iz Maćedonie, koi je u tri jezika, to jest naški, turski i grčki jako dobro govorio. On budući da je medju Turci odrasó, znao je na pamet sve one molitve, što hodže pēvaju. A da nam laglje vrēme prodje, zbijali smo šale svakojake; medjuto bi on svaki put, kad bi došlo vrēme od vikanja, izišo pred našu kolēbu, pak bi vikao kao hodža. Dva dana poslē nas dodju i Turci Bošnjaci u Kontumac, med kojimi i pravi hodža. Sad bi ovi dva hodže naš i turski zajedno vikali. Sluči se, da je došlo u Kontumac jedno tursko pismo, kojega nikako gospoda nisu mogla da prouče, nego da dadu turskomu hodži, da ga on pročita. Hodža se siromah oznoji vas, a nemože da pročita; već najposlē kaže, da on nezna dobro učiti knjigu, nego da tamo u toj drugoj kolebi ima jedan bolji hodža, kojega on i po glasu pozna, da mora biti vēštii od njega, i da nek vide, može biti da njim ga on prouči. A kad su poslē saznali Turci, da ovo kod nas nije hodža, tada su se srdēli mnogo. Ali da je bilo na bosanskoj strani, nebi se oni bili toliko srdēli; nego bi ga samo kucnuli nožem po vratu.

Krstjani i Turci mrze se strašno medju sobom: nu neka bi i to bilo, samo da se Krstjani jedne i druge izpovēdi malo bolje gledaju. Nego premda su i po krvi i po svetoj vēri prava rodjena bratja, ipak se mrze, kao da nikakove svojbine neima medju njimi. Turci zovu svakoga Krstjanina Vlahom, a Vlasi medju sobom jedan zove drugoga Šokcem; a on njega Šiakom: a ipak bi mogli znati, da im neće biti sreće, ni naprēdka, dok god se ova sramotna imena ne zametnu.

Turčin je općenito po svom zakonu jako pobožan: on nebi prestupio naredbe, ili bolje da rekнем izvanje ceremonie svoga vėrozakona (kao post, klanjanje, sevap, abdes i obično umivanje) za živu glavu: a kad izvrši sve, što mu se predpisuje, onda mu se jedva srce umiri, i čini mu se, kao da se je preporodio. Turci se mnogo ponose i jako su oholi tim što jim je dragi Alah dao tu milost, ter što su se u Muhamedovoj čistoj vēri rodili. Oni strašno mrze na svakoga nevěrnika, koi neće da pripozna čistu vėru. Velika jim je to zakletva, kad reknu: »Ja bio Vlah,« ili ako je ondē koi od Krstjanah, tako se kunu: »Ja se krstio, kao se i ovaj krsti.« A i ja sam jim dosta putah mēsto čitapa služio, jerbo sam bio sam Krstjanin medju njimi. Ali njihova zakletva ili prisēga, koja se na buduće vrēme proteže, lahko se prelomiti dade, samo ako oni pri tom svoju korist vide: oni bo mogu kazati, da su se prevarili; jere da nisu znali, kako će Bog dati. A na onu prisēgu, koja se na prešasto vrēme polaže, može se čověk osloniti bolje; jerbo neimaju nikakve iznimke, koja bi jih izključavala, da nije grēh.

Prosti narod je jako podložan zapovēdim svojih vladarah: pače ne samo zapovēdi, nego i svaku želju, koju vladar njihov očituje, narod rado izvršuje, pak makar najprikornie i najbezbožnie dēlo bilo, i oni su samo onda veseli, ako želju vladara svoga izpuniti mogu. Hodža bo uči iz korana, da se ni najmanjoj želji vladara svoga nesmiu opirati. Zato

povjeda, kad je car pobio nekoliko hiljadah Janjičarah u Carigradu, onda je samo izdao ferman po celom carstvu, da je slobodno svakoga janjičara ubiti, gdje god se tko nadje. Turci su to jedva dočekali, i potukli gdje su koga stigli. U Sarajevu je poginulo tada nekoliko stotinah ljudih od jedne i druge strane. U Biogradu tada nije bio nego jedan Janjičar, pak kad i njega poteraše, hotio je siromah da bježi; ali su Turci pozatvarali varoška vrata, a digao se vas Biograd na larmu, kao da je pet hiljadah Janjičarah. A on kad dotrči nožem u ruci na Stambol-kapiu, vidi, da su zatvorena vrata, onda on bježi nebog dolje na Dorčulu, da će na Vidin-kapiu ali ga ondje na Dorčuli iz pušakah smetoše Turci, i tu pade mrtav. A tako biva i kod manjih vlastnikah, na primjer, nek paša ili kadia kod prostoga puka samo kažu, da taj i taj zaslužuje, da se pogubi, to je već dosta; do skora će mu oni doneti glavu.

Oni su jako lahkoverni i milosrdni, kad jih nitko nedraži, samo jih treba hvaliti, koliko više možeš, i pri tom davati jim čast po turskom običaju. Štogađ jih više hvališ, to su oni sve ponositii i bolje te ljube; i ništa nemogu razabrati, da to nije istina, kako jih ti hvališ. Pri tom jih možeš voditi za nos koliko ti drago: nu sved jer pametno, da jim njihovu čast neoskrveš. U kakvoj nesrećnoj zgodi milosrdni su na svakoga, ma bio koje mu drago vjere, ali to ne radi čovječnosti; nije njim za to stalo: oni su samo veseli, da imaju priliku učiniti sevap. Ako se pak, nedaj Bože, razsrde, tako već neima pod nebom načina, kojim bi jih kakogađ mog ublažiti, dok te životom ne razstave.

Oni uvijek plaču, što neima rata, i da se nebiju ili s Vlahom ili s Kaurinom. Oni nikad ništa nerade, osim zanatnikah, koji svoj zanat rade, i trgovacah, koji svoje koristi gledaju. A oni drugi svi kukaju i pomagaju, i vele, da zašto su živi, kad nigde rata neima!

Turci su jako praznovjerni, oni se malo fali svi živi zakapaju, kao što ću malo posle u običajih njihovih kazati; jerbo to kod njih nije nikakovo čudo, da mrtvac u grobu kopori i humca. A on bi nebog iskočio, nebi se dao živ u zemlju, da ga prije nisu svezali od pete do glave, i zabušili mu usta pamukom.

Oni sve vjeruju, štogađ se kod nas rad zabave pripovjeda, o vješticah, o vampirih, o vukodlacih, o vidovinah⁴ i o djavolih, kako u snu prenose ljude, i opet donose natrag; i to je tamo sve tvrda istina.

Njihovi su razgovori jako nagrđjeni, uhu vrėdonosni, nestidni, i sa svim bezobrazni; o kojih, bože sačuvaj netreba ni pomisliti, jere bi to razumu čovječanskomu velika pogrda bila. Narod se je vas u Bosni (kud sam ja bio) tim prokletim duhom okužio, kojega će još i posle Turakah za tri sto godinah poticati: to je njihova najveća zabava, u tom su jim škole i svi nauci, i o svjtu i o čovječanstvu. U tom jih nasljeđuju već i ona mala nejaka dca, vide bo kako njihovi vrėdni starci zbore, pak tako i oni za njimi postupati nastoje. Zaman se nekoji Krstjani starci trude, da svoju mladež od takovih turskih razgovorah odvrate, stavljajući joj naprvo i prestupljenje zapovjedi božje i uvrėđenje razuma čovječanskoga; to jim sve slabo pomaže: mladež krstjanska se je već gotovo pokvarila kao i turska. I ako to još koliko vrėmena ovako uztraje, neće se po razgovoru moći poznati, tko je Turčin, tko li je Krstjanin.

Turci su na blago jako lakomi i gledaju na svaki način, da ga prisvoje, već ili junačtvom ili ubojstvom, ili najposle lukavštinom, samo ako jim do ruke dodje. Za to često jedan drugoga na samoći ubije, pak uzme njegovo blago, nasiplje svoj ćemer i opaše okolo sebe. Posle s onimi novci ništa neradi, nu samo je zadovoljan, da jih u ćemeru nosi, dokle

⁴ Vidovine su ljudi živi, kao što je bio despot Vuk Jajčanin, i aga Djerzelez, koji su se med sobom po sve vrėme tukli; jedan put je Vuk Jajčanin opalio Sarajevo, a drugi put je poginuo od Djerzeleza: nu bilo je i više junakah, koji su bili vidoviti.

ga tko nespazi, i opet neubije, kao i on drugoga. I tako tamo zlato sve od ćemera do ćemera idje, a š njim se nitko nesluži, razma kakva age ili trgovci. A tako rade i drviši; nego drvišu je prosto ubiti Krstjanina, samo ako zna, da će bit jači. Trgovci se moraju na putu čuvati od drviša, a osobito jedan sám. Nu kada drviš vidi, da Krstjanom ništa nauditi nemože, onda izreče vrhu njih prokletstvo u arapskom jeziku. Drviši su svi crnomanjasti, i rodом iz Arabi; rēdki znade koju rēč naški i to naopako izgovara. Drviš nenosi drugoga oružja nego jedno koplje i na njem dvē sēkirice, koje gorē izgledaju kao jedan križ. Zato on može s otim, ako će, probosti ili posēci. Drviš su nēkakova vrsta Muhamedovskih kaludjerah, koji nigdē stavnoga stana ili manastira neimaju, gdē bi zajedno u društvu živēli, nego se po cēlom Muhamedovskom svētu sami naposeb skitaju. Gdēkoji od njih su razdrpani kao strašilo, a gdēkoji su odēveni bolje, a drugi pako i konje jašu, to jest, koji znadu bolje varati i ubijati, taj se bolje ima. Drviša nesmē ubit nitko, nego ako on nasrta na Krstjane, dakle se oni samo mogu braniti od njega, ili ne ubiti ga. Nu ja sam ipak čuo, da se jedan drviš bacio sēkiricom (ono kopje Bošnjaci obično zovu sēkiricom) u nēkoga Banjalučanina, da ga onim rtom, koi izmed sēkiricah kao bajuneta prozire, probode; ali udarivši ga u pojas po oružju, nije mu srēcom ni pojasa probio. A svoj Banjalučanin onda potegne pištolju, i udari drviša u srce, ter kod njega nadje lēpo tri stotine žutih dukatah. Tada ga povuče kraj drumu u jarugu, i krv začeprika u sušanj, a njegova konja odpravi pustopašice.

Nošnja je sva po turskom kroju. Turci nose sve crvenu odoru različno navezenu. Njihove su haljine jako skupe; jedno zato, što su strašno široke, a drugo što su izvezene zlatom, i kojekakvimi gajtani. Lēpe halje, lēpo oružje, i lēpi čibuk, to jim je sva dika. Nu po svoj toj lēpoj napravi uši plaze sve kao pliva.

Turčin neće nipošto ubiti uši: jerbo je jazuk; ono su bo sve duše umrših, koji su za života zlo radili, pak jih je po smrti dragi Alah na uše pretvorio. Ja sam kazao, da kod nas nema uših, a oni su na me svi jednim glasom viknuli: »Lažeš kao pas; gdē ima ljudih, onde mora biti i uših!« – Oni kad vide, da uš izvana po halji plazi, samo ju prstim bace kraj sebe na ćilim, pak se siromaška životinja mora mučiti dok opet gorē na njih nepoplazi: nu zato dobi bolje apetit. Mene je ta sablazan paklena bila do kosti pojēla; Jedva sam se od nje otrēbio, kad sam došao u kontumac Srbski. – A Krstjani, ako su i trgovci, moraju nositi crnu odēću po turskom kroju, na glavi šubaru (crnu kapu kožnu) a po varošu nesmiu Krstjani nositi oružje, osim onda, kad putuju.

Meni su se kad sam došao u Sarajevo, svi smiali da imam dugačke noge kao lelek, i da sam izmed nogah razpiljen, kao dva direka. Rekli su, da su na meni halje od lēpe čohe, ali da je u kroju pokvareno. I prem da sve age i spahie imaju francezku odēću od parade, ipak jim se je to smešno vidēlo, kako su moje halje ružne, i govorili bi mi: »Baci tog šejtana sa sebe, nebi ni mi toga nikad oblačili, da nemoramo, a tebe nitko nesili da nosiš!«

Žene turske kad idju u džamiju, obuku nēkakove dugačke halje kao što je kaludjerska, mantia ili habit, a na glavu metnu šamiju, kao jedan veliki obrus; u njega zamotaju obraz, a izpod brade pribodu iglom. Više očiuh jim dodje obrus kao jedan trēm (štrimić), iz pod kojega, ako upravo drže glavu, nemogu da vide daleko. Zato obično nose glavu odviše izvunjenu na zatiljak. Kada hoće da idje na vodu ili u komšiluk, onda nenosi habita, nego samo dimie i škurteljku, a glavu pokrie jednom manjom šamiom od koje kraje u zubih drži. Ako je blato, onda žene na bosu nogu nose drvene papuče, koje se zovu naluhne. Dēvojke se nekriu, doklegod pred sobom imaju stariu sestru za udaju. Zato su mi se najvećma rugale turske dēvojke govoreći: »Eno Švaba! eno Švaba! gledaj kakvi je, baš je onaki kao lelek.« A druga opet: »Gledaj, seko! gledaj, seko Kaurina, vaj, bi li ga uzela s onim raspiljenima nogama?« A jedna je kazala: »Valah, da bi bio kakav sendjilia (boga-

tac), ja bi ga bezbela uzela.« – Viknuše druge: »Ali je Vlah more!« A veli ona: »Eh ništa zato, poturčio bi se on.« – A ja sam se držao, kao da i nerazumjem ništa: jerbo da Vlah s turskom djevojkom jednu reč progovori, dobio bi po tabanu.

I krstjanske žene i djevojke nose uvijek dimie, a na glavi crljenu kapicu: oko nje je omotana mala šamica, a oko šamie pribodena kosa. Djevojke nenose šamiah, nego gdjevoja pribode kosu za kapicu, nekoja ju pusti niz pleća.

Turci kad idju po varošu, onda prignu glavu dolje i poda se gledaju. Korake kroje na dugačko, a noge na široko nose, poradi velike latice od čakširah, a osobito pak od šalvalah, koje su za dva sežnja široke, a latica, čak do zemlje visi. Kad je kaljavo, onda onu laticu u ruci nose. Ja sam bio rad da vidim, kakove su sgrade iz vana, pak nisam mogao glavu nositi dolje. Zato sam stotinu putah bio psovan od Turaka, i rekli bi mi: »Što si digao glavu kao kera (pas), pak gledaš okolo kao da strvinu tražiš! zar nemožeš ići ovako s prignutom glavom kao čovjek?« A drugi bi me svetovali veleć, da je to velika uvrėda za onoga, u čiju se kuću pogleda jerbo će odmah ljudi reći, da taj njegove žene traži, i ako ga oni gazda spazi, kadar ga je na jedan put ubiti.

Čibuk puše uvijek, samo pred svojim starešinom, nije slobodno; a osobito preko pašina megdana (piace) nesme nitko ni konja jahati, a čibuka tako ni u ruci pronėti, neg mora svaki odjahati, pak konja voditi za sobom, a čibuk gdje god uza se sakriti. Koi pred pašu idje, taj, ako ima kod sebe uru, mora sakriti onu uzicu, da se nevidi, da uru nosi, inače ga paša dade podkovati; a paša sám u svakom žepu nosi po jednu. Ambrele nesme imati drugi nego paša i zove se *omrela*.

Kada Turčin preko polja jaše, onda ga nikakov Krstjanin nesme susreći; nego kada Krstjanin upazi Turčina, onda se mora daleko ukloniti od puta. Ako Krstjanin na konju jaše, mora odjahati pak voditi konja na stranu. To po turskom običaju dolazi tako, kao kada mi pred svojim starešinom skinemo kapu; nu da mi i neskinemo svaki put kape, zato nas starešina neće tući; ali da Turčin gdje god iznenada srećne Krstjana, odmah trgne nož od pojasa. Kad sam ja s pašom išao u Travnik, onda je bio debeo snėg, a iznad snėga je bila prtina. Mi smo na mnogo mjestah srećali kiridžie s tovari, pa ovi, nebi imali kamo svojih konjah odvratiti, nego bi oni onako pistoruko pobegli u šumu, a konji bi ostali na prtini. Turci onako srditi nebi imali koga da tuku, nego bi s konjah poskakali, pak bi sve one kiridžinske konje pobacali u snėg i tako bi put otvorili. Kad bi mi već daleko prošli, onda bi vidėli, kako se siromasi ljudi okolo konjah muće. Ali na jednom mjestu srećosmo kiridžie u jednoj strmenoj strani; a Turci su opet tako porivali konje kraj puta, pak bi nebogo marvince pod tovarom otišlo valjajuć niza stran, dok se gdje u snėgu nebi ustavilo; a kada pošle dodju ljudi, onda kukaju nad njimi.

Kad će Turci da jedu, onda postave nad sred sobe sofru, pa okolo sofre križnoge posėdaju. Ako jim dodje čorba, tako povade kašike (žlice) iza pojasa, ili koi nenosi za pojansom, njemu se kod sofre dade. Kad posreću čorbu, onda i kašike bace; a drugo jėlo sve jėdu prstim. Ako se štogod masnoga ima, onda lėpo trėba po malo lomiti kruha, pa onako s kruhom iz sahana zajimati. Kruh se nesme rėzati nožem, jerbo je jazuk. Kada dodje mesa, onda se rukama odkida: red idje od starijega do mladjega. Ako na dnu sahana, od kakvog jėla čorbe ostane, tako najprvo mogu popit starii, a ako neće nitko, onda može i najmladji. Ako je čorbe mnogo bilo, tako najprvo pije starii, pak dá mladjemu, i tako najprvo. Budući da nesme biti noža pri stolu, zato prosti ljudi glodju kosti zubim, a gospoda lėpo noktım opiplju, pak bace. Na koncu jela uvijek slėdi jogurt (kiselo mlėko), razmi ako ga neima. Prie jela peru ruke, a pošle jela i usta i ruke. Mnogi peru usta sapunom.

Najteže je meni bilo sidėti kod sofre, jerbo mi otrnuše noge; a da pak i nebi otrnule, ja svakako nemogu podmotati noge kao oni. Zato sam bio karan dosta putah: rekli bi mi,

da treba učiti se ljudski, da ako sam se pravo i rodio među Švabami, ali da sam barem sada došao među ljude, pak se treba lepo pošteno učiti, da se svet neruga. »Zaboravi već jedan put, rekoše, taj pasji hadet!« – A drugi bi dodali: pak poturči se more, poturči! pak će ti Bog dati salamat; na tebi će sve zlato i skrlet siati, a duša tvoja će ići u dženet: ako se nepoturčiš, jadniče! za uvek ćeš u dženu ili džanu gorjeti, kao da bi u toj furuni (peći).« – A nekoji me pitaše, da zašto naš pop krsteći dete tri puta se nad njega prigiba? – »Ja neznam, rekoš, nisam nikada čuo zašto.« Ogovoriše oni: »Kada ti neznaš, hoćemo ti mi kazati: pop, kad dete krsti, onda se tri puta nad njega nagne, i kaže mu: Poturči se more! poturči se more! poturči se more, da me nebudeš na onom svetu krivo! a vi, veli, mislite, da mu on Bog zna kakov blagoslov daje.«

Skoro svaka ili svaka bolja kuća ima veliko korito, koliko čovek, i jedan veliki kazan (koto) za griati vodu. Kad se tko teško razboli, onda pomnjivo paze na njega, da nebi kako u njihovu neznanju umro. A čim se u bolesniku duh zataji, onda oni kao poplašeni stanu jedan drugomu vikati: »Daj brže kazan, loži vatru, grij vodu, dok mu se telo neohлади!« jerbo bi velika grehota bila, da se telo prije ohladi, nego ga okupaju. Vele bo, da dok se mrtvac neokupa, neće k njemu svetac doći, a kad ga okupaju, onda mu nos, usta, uši i sve telesne rupe zabuše pamukom, pak ga u novo platno, od tabana do vrh glave, kao jedno detešce poviju. Dok oni taj važni posao izrade, u to su već drugi i grob izkopali. Na to se skupe sva rodbina i prijatelji, među kojima mora biti hodža; a telo postave u jednu obćinsku škrinju (sanduk), koja od ozdó ima pribiene dvé letve, na priliku kao dvé osovine na kolih. Ova čeljad, koja su za sprovod, stanu sve dva i dva u red pred kućom, pa kad iznesu mrtvoga iznutra, onda ga metnu na ramena oni, koji su do vratih najbližnji, i ne drže ga više nego, koliko bi izgovorio jedno slovo, pak ga podadu na ramena onim, koji su do njih, a oni, čim ga za jedan časak predrže, dadu ga drugim. I tako od jednoga do drugoga idje brzo naprvo; a ovi, koji ostaju sada odtraga, oni trče naprvo, pak čekaju dok na njih opet red nedodje. Tako s ramena na rame donesu ga na grobje, onda ga iz škrinje izvade, ter ga onako zavijena postave u grob na голу zemlju. Od ozgor pokriju tarabami, pa tarabe malo poskorupe zemljom. Kazivali si mi, da više putah kad već mrtvoga puste u grob, a on počme koporiti, i ovako skucati: hm, hm, hm. Tad oni svi stanu bežati a hodža mu govori: »Korkma, korkma, korkmago!« Da se sluči, da umrši prije počme koporiti i humcati, neg oni grob tarabami odzgor pokriju, i da svi ljudi od straha pobegnju, zato opet hodža nesme nipošto da beži, nego tešeći ga: korkma, korkma! mora grob sam da zatvori. U toj zgodi kad će hodža da idje kući, nesmie drugčie nego natražke ići: i svedjer viče: korkma, korkmago! Ja sam se pitao, što će to reći korkma, i što ono bude uzrok, da mrtvo telo kopori? – Oni to kazaše ovako: Korkma će reći: neboj se. A pitaš, da kako već mrtvo telo kopori? To dobro znamo, da Vlah nikada neće koporiti, jerbo ga šejtan odnese u džan; ali kad pravedni Turčin umre, i kad se u grob stavi, onda odmah k njemu dodje svetac, ter porazgovorivši se s njime, odvede ga sa sobom u dženet.«

Preljub je u Turakah najveći greh; ako idje Turčin k tudjoj Turkinji, kad ga tretji put uhvate, udare ga na kolac. Ako idje Krstjanin k Turkinji, koja neima muža, tako prvi put, kad ga uhvate, mora se ili poturčiti, pak da ju uzme, ili ga nabiu na kolac; ako pak ova Turkinja muža ima, tako preljubnika bez iznimke udare na kolac. Ako Krsjanin idje k tudjoj Krstjanki, pak ga uhvate, tako odmah prvi put mu dadu ličinu na vrat (obese ga na ličini). A Turčin, kad god mu se blagoizvoli, može ići k Krstjanki, jer mu neima suda.

U Bosni nije nitko vlastan od svoga imanja: paša može svakomu uzeti sve što ima, pak dati komu hoće. Zato poveći gospodari, a osobito Krstjani, moraju polag svoje mogućnosti, koliko više mogu, nositi mita paši, to bože da oni s njim u prijateljstvu živu. – Kad paša koga hoće da oglobi, onda ište od njega pet, šest ili deset kesah, već koliko hoće, u

zajam. Ako oni neće da uzajmi tako se paša učini srdit i odmah ga kao jednoga neposlušnjaka daje pogubiti, a njegov imetak za izgled drugim k sebi prigrabi. A onomu, koi mu odmah uzajmi, lěpo načini rok, do koga će mu se izplatiti. Kad je već rok došao blizu, onda paša pošalje kavaze, da mu toga i toga trgovca (t. j. vėrovitelja njegova) dovedu vezana. Kavazi idju i učine, kako čestiti paša zapovėda. Došavši trgovac vezan pred pašu, prestraši se kao rob; znade bo, da ga tamo nikakova razkoš ne čeka. A čim ga paša ugleda, udilj se na njega prodere: »Kako si ti, ugursuze, smio to i to uraditi?« On se izmislili ili ga potvori na priliku: da je nosio kakove espape, a neplatio djumruka; ili da je opsovó Turčina, ili, ako ništa, on ga potvori, da se je nėgdi pohvalio, da je uzajmio paši toliko i toliko kesah. Da se ovi trgovac htėdne opravdati, pak da rekne: »Nisam ja, čestiti paša, toga uradio; to je moró netko od zlobe nalagati na me.« Tako se paša na ove rėči rasrdi, pak vikne: »Dakle ćeš ti Krstu, mene samoga u laž utėrati? – hajde, momci, vodite ga, pak mu udarite stotinu po tabanu.« A trgovac se stane moliti: »Nemoj, čestiti paša! nemoj, tako ti dėteta tvoga; oprosti! molim te, oprosti; znam da sam te uvrėdio, ali platit ću sve, što ti rekneš.« U tom ga i kavazi uhvate, kao djavoli grėšnu dušu, i povuku na dvorište. A paša se pokaže, tobože, kao da se je smilovó pak rekne: »Nemojte, momci, stanite; halal mu za prvi put; sad nek plati globu, a za drugi put neka se čuva.« Onda kaže osudjenomu: »Ti ćeš Moskovu jedan⁵, za tvoje prestupljenje platiti toliko i toliko kesah, a ovo, što si me sad uvrėdio, to ću ti za prvi put halaliti, ali u naprėd se čuvaj. Ti si meni bio uzajmio toliko i toliko kesah, a još toliko i toliko fali, da mi nadoplatiš.« A trgovac onda mora položiti još koliko paša zahtėva. Taj hadet Krstjani dobro znadu, da ako dadu, tako mėsto novacah lakše svėta mogu dobiti batine: ako nedadu, izgubit će glavu i imetak. Zato kad mu što uzajme, i on jih stane potvarati, odmah se mole i vele; da će platiti, koliko on za pravo obnadje. Kad sam ja išao š njimi u Travnik, onda paša, da netroši svojih novacah, uzme tako od nėkojih krstjanskih trgovacah 60 kesah u zajam: a od židovah 30 kesah.⁶

Svaki čovėk je vlastan ubiti svoju ženu kad hoće, i svaki gospodar svoga slugu, za najmanju pogrėšku, osobito ako je Krstjanin. Zato kad pred bega, agu, kadiu ili kakova mu drago gospodara koi tudjanin dodje, onda dvorani u pribitju svoga gospodara i svem skupu moraju reći, za ukazat veličinu svoga gospodara: »Evo naš aga (ili već kako mu bėše čast), ovaj nas može sad svih ovdė posėći, koliko nas ima!« To se razumėva, da i ovog tudjanina može posėći. A na to aga mudro digne glavu, pak kaže: »Aa, jok jok! Bože sačuvaj, neću ja! neću ja u poštene ljude dirati.« A dvorani opet: »Ovi može uzeti sve naše! i nas svih ili pogubiti ili zatvoriti, kad god hoće!!« Aga opet zatrese glavom, pogladi bradu, pak kaže: »Aa, ne, ne! nebojte se vi, neću ja! jok, neću ja to učiniti! – aja ćs⁷, neću ja to!!« – A dok oni njega tako hvale, tudjaninu, koi nezna običaja, mora se kosa na vrh glave dizati.

Tėlesa ljudih posėćenih se nezakapaju u zemlju; nego se bace tamo na smėtlište, da se psi za sevap nahrane.

⁵ Od kako su se Bošnjaci tukli s Rusi kod Carigrada, i mnogi bili tada zarobljenici od Rusa, ostade jim i poslie za uvėk u glavi ta rėč "Moskov". Zato gospoda bosanska, Krstjanina u jėdu zovu Moskov, kao da će reći: tvrdoglavac, neposlušnjak, samovoljac ili nepokornjak.

⁶ Kesa nosi 500 grošah, cekin austrianski 52 groša.

⁷ Ova rėčica ćs je znamenje nijeka, kao što je i kod nas obična. Izgovara se ako se jezik čvrsto na nebo do gornjih zubih pritisne i potegnuvši zrak u se, naglo odtisne i reče ćs. Ja neznam kako bi se drugčie mogla napisati.

Běgunci iz vojske austrianske, prebėgavši u Bosnu, jesu današnji dan gorki robovi. Kad koi bėgunac dodje, prvi kadia, koi ga uhvati, taj ga i zarobi. On mora raditi, što kadia zapovėda, a kadia ga mođe prodati il pogubiti, kad hoće. Jedan pėšak i jedan konjik austrianski plakahu grozno preda mnogom veleći: »Da nam je sada u onakvo blaženstvo doći, kako smo u Nėmačkoj bili! mi bi sad mislėli, da smo došli u raj: vidiš li, brate, ove podereane haljine? ovo nam gospodar daje, i k tomu što nas kukavno hrani. A novaca nismo u rukah držali već toliko godinah!« Mene su takodjer izpitivali Turci, da nisam li ja mođe biti bėgunac? »Haa! rekoh, bėgunci nenose ovakove pasoše, evo kakav je samo na njemu pečat!« - »Valaha, jest, deder prouči malo.« A ja bi im ga i pročitó, ali mi nebi škodilo, kad oni nerazumiu ništa: ali da sam samo kazó da sam bėgunac, tako me neoslobodi ni devet pasošah.

Turci drže mnogo pásah od jedne osobite trage: oni su veliki, dugački i tanki, a mirni su i leže po sokaku kao krepani. Njih ima mnogo više nego ovacah, pak kad čovėk prolazi ulicom, mora se izmedju njih ugibat, da koga nepogazi, ili da se za njih nezadėne. Nu da koga udari, zlo bi prošo kod Turakah. Strvine i krepaline nezakapaju Turci, nego bacaju na sokak, da se psi hrane. Vele bo, da koliko više pasah hrane, da tim veći sevap čine.

A ja sam još to pitao, da zašto Turci opet vina nepiju? a oni rekoše: Zato, jerbo je vino krv božja. Ali oni bi ga, neboj se, rado pili, da se neboje, da će jih Bog na jedan put strmoglavit u ponor, kamo će i poslė doći.

Bosanski Turci se svake zime groze, da će ići na prolėtje oslobadjati Šumadiu, i podėliti na spahiluke; to je njihova sloboda. I ako jedan štogod za Šumadiu spomene, tako drugi odmah kažu: »Čekaj ti! na prolėtje, ako Bog da!!« A kada se koi trgovac Turčin iz Srbije vrati, drugi ga svi pitaju: »Deder, tako ti amana, kaži, kako je u Šumadii; kako tamo naša bratja Turci? jesu li mirni? sude li jim Vlasi? nose li pusad? ili platjaju harač Vlahu?« A oni kažu: »Valaha i đina mi moga! tamo je propala čista naša čista vėra: naši su se pozatvarali u gradove; he, ali šta će u gradu jėsti? mora izlaziti na polje, a polje je sve vlaško. A mi kad dodjemo tamo, nitko za nas nemari: překo nas svaki gleda; štogod kupujemo, to moramo skuplje platiti nego Vlah. Ako ti tko daje jėsti i piti, sve to moraš platiti, neće ti Vlaše ni konja provoditi zabadava. Imaju svega dosta, ali nedadu; nikada još nije bila Šumadia tako bogata kao sada, i kudgod okom pogledaš, svuda je Misir. A neće ti ni u lulu vatre doneti, ako mu neplatiš; misle, da mi odviše imamo zlata i srebra; a neznadu, da smo mi i gladni i žedni u njihovoj zemlji. I ništa nego na noge! da oslobadjamo našu bratju, i da se razprostrani naša čista vėra!« A drugi jih samo tėše veleć: »Neka! na prolėtje, ako Bog da!!«

Turci kažu, da su oni najlėpši i najplemenitii narod na svėtu, koliko god po vėri, toliko i po istoj samoj krvi: i zato da bi svi kauriski kralji⁸ radi dobivati njihovu tragu od ljudih. A za svėdočanstvo tomu dovede mnogo takovih ponudah od strane kauriskih kraljah; medju ostalim jedan je i ovu kazó: »Bio sam, veli, jedan put u Kostajnici na sastanku. Onda je došao nėkakvi kauriski gjeneral, to će valjda biti kao naš vezir, na sastanak, i kako je došao, ništa, nego sve ovamo nėšto zagleda na našu stranu; a i mi pazimo na njega. On mene zovne ponaglavu, bio sam bo malo sa strane, da dodjem bliže, da se razgovaramo; ja dodjoh k njemu, a on me udilj pita, bi li ja išó na njihovu stranu? Rekoh: a šta bi ja tamo na vašoj strani? Kaže on: Imati ćeš lėpe haljine, lėpe konake, lėpo jelo i svu službu štogod ti trėba, i na mėsec tri hiljade grošah.« -

⁸ U Bosni se nesmě reći kod Turakah, da i mi imamo cara; oni kažu, da car nemođe biti nego jedan na svėtu, i to da je njihov u Stambulu; a u Kaurina da neima drgo nego sedam kraljah. A Krstjani kažu, da su dva cara: ruski i turski, i jedan cesar nėmački, i dugih sedam kraljah.

Oni kažu, da su svuda po Kaurskoj zemlji po gorah i po brežuljcima ukopane motke, a na onih motkama privezane smolenice, i kod svake one motke ima karaula. Pak na priliku; sad su s jedne strane korduna Švabe, a s druge naši Turci. Pak, vele, da Turčin u Švabu nesme dirati ništa, a Švaba s one strane ovamo okrhne i opsuje Turčinu ženu ili sestru i obraz⁹. Ako, veli, naš čovjek samo jednu reč progovori, a Švaba s one strane odmah pritigne iz puške. Ako pak dotrče naši Turci, pak da samo jednoga Švaba ubiju, tako ona bližnja karaula odmah zapali smolenicu. Kad se jedan plamen upazi, onda sve karaule svoje smolenice zapale. I tako kroz pol sata svih sedam kaurskih kraljah znade, da je na Turčina rat. I da se to brzo negleda umiriti, oni bi sa svih stranah navalili.

Pripovjedaju, da u Kaurskoj imaju knjige od svega sveta, i da je sve popisano, što se je kada dogodilo. A osobito ovdje Švaba da ima sve popisano, koliko je putah vodio s Turčinom rat, i koliko je ljudi poginulo: i sve to, veli, Švaba pravo zapiše, ako je jači Turčin, Turčin, ako Švaba, Švaba. To je njemu sve jedno. Pitaju drugi: »Ma zašto, Bog ga poseko?« Odgovori treći: »Hee! bre on hoće da se znade; zar esapiš, da je to tako, kao mi kad uzmemo gusle pak pjevamo, kako smo posekli Vlahe, kao da bi vlaške glave od kupusa bile?« A drugi opet sa strane: »Jest dina mi, a što je bio Kraljević Marko? pak kakvi je bio Vuk Jajčanin? a osobite snage je bio Miloš Obilić, koi se je zakleo bio, da će stati nogom za vrat caru na Kosovu, i založit ga slaninom. I doista efendum benum¹⁰ on uzjaše na konja, pak podje na Kosovo; sva mu je vojska morala dati put, i on ulēze pod carev čador. Kad ulēze pod čador, on odmah razpori cara nožem. Sad je on, efendum, zaboravio što je kazao, da će cara založiti slaninom: nego je povadio sablju, pak stane sám sobom razgoniti svu carevu vojsku. On je tu pogubio, džanum, osamdeset hiljadah vojske. I kad je već došó na kraj polja, onda se je sětio, da nije svoju zakletvu izpunio; tudě se on povrati natrag opet pod carev čador, stane mu nogom za vrat i založi ga slaninom. Dok je to Miloš izradio, nadje se nekakva baba Vlahinja, koja biaše vęštica, i nauči ono još nekoliko Turakah, koi se bęgom biahu spasili, kako će Miloša uhvatiti živa. Oni učine, kako je baba kazala; okolo careva čadora pobodu sva kopja naopako. Kad je Miloš, svršiv svoju zakletvu, na konju iztrčó izpod čadora, konj mu se probode na kopja, a Miloš pane dolē. Tudě dolete Turci i uhvate ga, ter mu svežu ruke naopako. Miloš se je tada začudio, momče, odkud tolika mudrost u Turakah. A oni mu kazaše, da se nisu oni dosěteli tomu; nu da jih je naučila baba. On jih samo zamoli, prie nego ga poseku, da mu dovedu babu, senči, da ju samo vidi. A kad naši Turci, efendum benum, dovedoše babu, a Miloš dodje k njoj onako s vezanima rukama, helbet kao da joj nešto kaže, pak se okrene k njoj plećima, i uhvati ju desnom rukom s članci od srędnjih prstah kao klęštima za nos; pak zamahne njom okolo sebe, ter ju překo svega Kosova baci: i prem da je bila stara vęštica, nu ipak su joj se sve kosti razmoždile, i ostade onaj čas mrtva. Naši vidęći njegovu snagu, udilj ga posekoše; jere bi on, džanum, još i njih koga onako bacio bio.«

Nu još mi nešto leži na srdcu, i to ću ovdě upisati, nebi li mi štogod lakše bilo. Nikakov krstjanski momak bezposlen nesme ići u čaršiu. Jerbo kad Turčin što kupi u čaršii, onda samo gleda, hoće li koga bezposlena Vlaha upaziti. Pak ako neima nijednoga bezposlena, a on uzme i onoga, koi po svom poslu idje, pak: »Na momče, hajde, ponesi mi ovo za mnom,« kaže. A čovjek, da ima devet glavnih posalah, mora sve ostaviti i poslužiti Turčina. A kad kakov nepoznat Krstjanin, osobito kad je u tudjem męstu putem prolazi:

⁹ Najveća je pogrda u Turakah opsovati komu ženu ili sestru i obraz; za samu tu jednu reč ubija jedan drugoga. Kad mu tko opsuje mater ili šta mu drago, nesrdi se toliko.

¹⁰ Turci kad što pripovjedaju, tako se križnoge sędeći kaži putem od lęve ruke uhvati za palac od desne noge, a desnom rukom svaki čas glade bradu, osobito pri toj reči: »*efendum benum*«, pa makar i nebilo brade, on opet gladi, te gladi.

onda Turci nagovore (a lasno je nagovoriti pasju krv na zlo) svoju decu, da ga biju blatom i kamenjem, i da od njega istu parah. I već ga nepuste deca, dok jim se neodkupi. I ja sam se dva puta našao u takovoj zgodi. Jedan put u Travniku podjem malo po čaršii i vratjajuć se natrag salete me deca sa sviuh stranah, i stanu vikati: »Eno Krsta! eno, udri Krsta! daj pare, Krstu lipovi! daj odkupi se!« Nego srećom tada je bio sněg, pak me nisu imali čim tući, razmi grudama od sněga. U tom dodje jedan aga Travničanin, i raztëra od mene decu, i tako sam bez odkupa prošó. Drugi put, kad sam pošó iz Sarajeva, tako, kako sam već kazao, spratio me je Omer čauš do dolnjih vratih gradskih: a překo grada sam otišó sám; nu pače nisam sám, spratila su me deca. Nego sada se je sněg već počeo topiti, a osobito putem, kud ljudi gaze; i zato su sada moji pratioci imali dosta blata i kamenja, čim su me dobro počastili. A ja jim nehtëdoh dati parah, misleći, da će se opet koi božji čověk naći, da me oslobodi. Ali kad me jedno dëte cupi blatom u obraz, ter mi i desno oko zamaže: onda mi uzavře srce, pak bacim onom tojagom, koju sam nosio, onamo medju decu. I srećom mojom te nisam pogodio nijednoga. A Turci, kojim dosad za me nije ni briga bila, sad me na jedan put uhvate, i povedu pred dizdara. Nu kad dizdar prouči moj pasoš, i vidi, da sam bio kod paše, onda me pusti, a njim kaže, da nije slobodno u me dirati.

Pokli sam već od Bosne svašta kazao, valjalo bi, da i o Srbii koju rěč izustim, ali toga nedopušta tësnoća mojih listovah. Rět ću dakle, što ovamo najbolje udara, u kratko. Srbia je jako lëpa, po svojem naravskom ležaju; većom stranom je obučena prekrasnom šumom, odkuda ju i zovu Turci Šumadiom: jerbo Srbia će reći, da nesmě u njoj biti Turakah, nego sami Srbi, a to Turčinu vadi zub. U Srbii vlada silni junački duh, i štono je poslovica naša: »Starac pripovëda o boju i krajini, a mlad už njega plamti kao na ognju,« to je tako današnji dan u Srbii. Vojnici od vrëmena Kara-Djordjeva pripovëdaju, kako su sëkli Turke, kako li Turci njih progonili, kako su je oni oslobodili, kako su većom stranom poginuli na Kamenici, u koje vrëme i Kara-Djordje odë iz Srbije, a paša turski sazidà kulu od glavah Srbskih; pri kojih se rëčih sadašnja mladež hoće da razpane od velika gnjeva, i pokaže veliku jarost i proti vlastitome svojemu vladanju, koje jih nepusti, da se biu s Turci, i da osvete kulu na Kamenici, koju uzidaše Turci, misleći, da će s tim svu Srbiju za uvěk ustrašiti. Kula je ta bila uzidana, vele, na četiri ugla, od koje izvanjsko lice biaše od samih glavah uzidano. Nu kažu starci, da nisu to bile same glave srbske, nego i srbske i turske, i sve što je ondë poginulo, pak su Turci pokupili i sagradili kulu, tobože od glavah srbskih. Ali mladež drugčie veli, t. j. da valja onako vërovati, kako Turci kažu: Jerbo se dug, vele, platja onako, kako ga sam dužnik izpovëda.

Několiko turskih barbarismah.

Abdest, *a, m.* umivanje.
Aps, *a, m.* zatvor.
Aferim, *interj.* pravo, pravo!
Aga, *e, m.* gospodin; gospodar.
Ahar, *a, m.* konjušnica, štala.
Ajan, *a, m.* vrsta častnikah turskih.
Ajluk, *a, m.* službeno mito.
Akšam, *a, m.* mrak, molitva pred mrak u Turakah.
Alah, *a, m.* Bog.
Alas, *a, m.* 1) kupelj; 2) věra; 3) pošteda, pardon, milost.
Amandžik, *a, m.* mali kupelj za pećju.
Amanet, *a, m.* zavěrak.
Aščia, *e, m.* kuhar.
Ašikovati, *v. a.* ljuveno polaziti.
Ašikmahala, *e, ž.* město ljuveno, od lju-bavi
Azur, *adj. indecl.* spravan, gotov.

Badava, *adj.* zaman.
Bajram, *a, m.* turski blagdan.
Baka, *interj.* gle, vidi.
Bakal, *a, m.* maslar (trgovac).
Bakalnica, *e, ž.* štacun maslarski.
Berabar, *adj.* jednako, ravno.
Berdak, *a, m.* kotlova kanta s noscem.
Baš, *a, m.* glava; *adv.* upravo, uprav.
Baša, *e, m.* gospodar, tako se zovu i rukoděljski gospodar, kao što mi kaže-mo majstor: a u turskoj je svatko majstor (to jest, *usta*), koi se čim promeće.
Bašća, *e, ž.* vrt.
Baška, *adv.* oseb, osebi.
Bat, *a, m.* srěća.
Batal, *indecl* srušen, obataljen, može biti

iz našega tla, obatla.
Batli, *adj.* srěćan.
Batlia, *e, ž.* srěćnik.
Bećar, *a, m.* neženjen čověk, bezženik.
Beg, *a, m.* vrsta većih turskih plemićah
Begenisati, *v. a.* uzvoliti, zaljubiti, ljubiti, odobravati.
Bekria, *e, ž.* izrod ljudski.
Belaj, *a, m.* zlo, beda, nevolja.
Beli beli, *adj.* tako tako.
Berberin, *a, m.* briač.
Berberbaša, *e, m.* briač majstor.
Berićat, *a, m.* lětina; naprědak.
Berićet oslum, *interj.* zahvalim, hvala.
Bešluk, *a, m.* petak, 5 grošah.
Bezbeli, *adj.* dá, tako, doista, zaista.
Bina, *e, ž.* sgrada.
Budžak, *a, m.* kut.
Bundava, *e, ž.* tikva, buća.

Čakšire, *ah, ž. pl.* hlače.
Čardak, *a, m.* kolěba na stupih.
Čaršija, *e, ž.* trg, piaca.
Čaršilia, *e, m.* tržac.
Čauš, *a, m.* jedna turska čast.
Česma, *e, ž.* cěv, vodovod.
Čibuk, *a, m.* lula; kamiš.
Činia, *e, ž.* zděla, čanjak.
Čoha, *e, ž.* sukno.
Čorba, *e, ž.* juha.
Čuruk, *adj.* pokvaren.
Čehaja, *e, m.* tajnik (sektretar)
Čeif, *a, m.* želja, apetit, može biti od htěti, htjev.
Ćemer, *a, m.* pojas, svod, praća.

- Ćilim, a, m. sag.
 Ćitap, a, m. knjiga od prisege.
 Ćoso, e, m. golobradac.
 Ćošak, ška, m. ugao.
 Ćupria, e, m. most.
- Drviš, a, m. muhamedovski kaludjer.
 Degramadžia, e, m. stolar, tišlar.
 Dekik, a, m. čas (minut).
 Din, a, m. zakon; dina mi! zakona mi!
 Dimie, ah, ž: *pl*, svetice.
 Direk, a, m. stabar, stožer.
 Divanhana, e, ž. sglednica.
 Dizdar, a, m. zapovjednik od gradskih vratih (kastelan)
 Djaur, a, m. nevěrnik.
 Djumruk, a, m. harmica, tridesnica.
 Dolap, a, m. armar.
 Dućan, a, m. štacun.
 Dura, *interj.* stani!
 Durbin, a, m. naočnik, glednik (perspektiv).
 Dušek, a, m. reč je naša i znači *die Matratze*.
 Duvar, a, m. zid.
 Džambas, a, m. tko se zlo pogadja.
 Džamia, e, ž. Muhamedovska crkva.
 Džanum, *imerj.* drago, n. p. moj dragi, moja dušo.
 Dženabet, a, m. ništaria.
 Dženet, a, m. Muhamedovski raj.
 Dženom, a, m. Muhamedovski pakao.
 Džumbuš, a, m. žamor, veselje.
- Efendum benum, *interj.* gospodine moj!
 Ejvala, *inurj.* poštujem.
 Englendisati, v. a. govoriti.
 Englendžia, e, m. govorčin, govornik.
 Ekaik, *adv.* manje.
 Esap, a, m. račun.
 Esapiti, v. a. računati.
 Espap, a, m. roba.
- Ferman, a, m. carsko pismo.
 Findžan, a, m. čaša za kafu, šalicu.
 Furuna, e, ž. peć.
- Gajtan, a, m. uzica.
 Gazda, e, m. gospodar prosti, dvojim da je turski.
- Haber, a, m. poručak, glas.
 Hadet, a, m. običaj navada.
 Hajvan, a, m. marha, živina, blago.
 Han, a, m. putničko padalište.
 Handžia, e, m. gospodar od hana.
 Halal, *adv.* prosto.
 Halaliti, v. a. prostiti, oprostiti, oprašćati.
 Halat, a, m. orudja.
 Harač, a, m. glavna poreza, glavnica.
 Haram, *adj.* proklet.
 Harem, a, m. ženski stan.
 Hasura, e, ž. rogoznica.
 Hazna, e, ž. blagajna, kasa.
 Helbetum, *adv.* kao da; na priměr.
 Hič, *adv.* niš, ništa.
 Hodža, e, m. muhamedovski pop.
- Ićindia, e, ž. večernja.
 Insan, a, m. čeljade.
 Izum, a, m. otpust.
- Jabandžia, e, m. stranac, tudjanin.
 Jacia, e, ž. dva sahata posle zahoda sunčanoga.
 Jastuk, a, m. sglavnica, koktao.
 Jazuk, a, m. kvar, šteta, grěh.
 Jedek, a, m. 1) konj, 2) konop, 3) posudje.
 Jemek, a, m. jělo, jěstivo.
 Jogurt, a, m. kiselo mlěko.
 Jok jok, *interj.* nije nije, ne ne!
 Jok valah, *interj.* nije bogami!
- Kadar *adj.* moguć.
 Kadia, e, m. sudac, sudia
 Kadiluk, a, m. sudčia, sudijstvo.
 Kafeodžak, a, m. kafana.
 Kafedžibaša, e, m. kafetar majstor.
 Kail, *adj.* voljan.
 Kalp, *adj.* nedobar, nevaljój.
 Kapidžik, a, m. vrataca, vratašca.
 Kapia, e, ž. vrata.
 Kar, a, m. skončavanje, briga.
 Karaula, e, ž. stražara.
 Karli, *adj.* zabunjen, skončan, brižan,

- zabrinut.
 Karlica, e, ž. korito malo, škripac.
 Kasap, kasapin, a, m. mesar.
 Kasapnica, e, ž. mesnica.
 Kašika, e, m. žlica.
 Kaur, kaurin, a, m. stranski njevnik;
 tako bošnjaci razumiu.
 Kavaz, a, m. pandur.
 Kavga, e, ž. smutnja, spor.
 Kazan, a, m. kotó.
 Ker, e, m. pas.
 Kiria, e, ž. najam.
 Kiridžia, e, m. najamnik.
 Kolan, a, m. podprug.
 Komšia, e, m. suséd.
 Komšiluk, a, m. susédstvo.
 Konak, a, m. pribivalište, noćište.
 Koran, a, m. muhamedovsko sveto pi-
 smo
 Korban bajram, a, m. turski najveći
 blagdan.
 Korkma, *interj.* neboj se.
 Korkmago, *interj.* neboj se.
 Kula, e, ž. turan, toranj.
 Kurtalisati, v. a. izbaviti, izbavljati.
- Lelek, a, m. štrk, roda.
- Magaza, e, ž. magazin.
 Mahala, e, ž. dio varoša, selo, četvrt.
 Mahrame, e, ž. tubac.
 Mandal, a, m. pretek na vratih.
 Mazgala, e, ž. puškarica (rupa).
 Maša ala, *interj.* više se, kad se što hvali
 da je lepo.
 Medet, a, m. tako Turci kažu, kad umiru
 za posljednju reč.
 Mehana, e, ž. kréma, oštaria.
 Mehandžia, e, m. krčmar.
 Mejdan, megdan, a, m. piaca, placa.
 Mezil, a, ž. pošta.
 Mezulhana, e, ž. pošta, poštarska kuća.
 Mezuldzia, e, m. poštar.
 Misir, a, m. Veliki Kahir, Egipat.
 More, *interj.* reč pogrdna kao: bedače,
 beno!
 Mukaet, *adj.* pozorljiv.
 Munara, e, ž. kod džamije, odakle hodža
 više, turnac.
- Muntaf, a, m. konjski pokrovac.
 Mur, a, m. čim se pritiska pečat, pečat-
 njak.
 Murafet, a, m. 1) umětničko orudje; 2)
 umětnost.
 Musafer, a, m. putnik.
 Museveda, e, ž. nasrtanje, napast.
 Muštuluk, a, m. obećana nagrada, kolač.
 Dar za dobar glas.
- Nagraisati, v. n. zlo nagaziti, naići.
 Nizam, a, m. turski soldat regulaš.
 Nutvak, a, m. kuhinja.
- Odadžia, e, m. sobar.
 Odaja, e, m. soba.
 Odžak, a, m. dimnjak; ognjište.
 Osmanlia, e, m. Bošnjak zove pravoga
 Turčina Osmanliom.
- Para, e, ž. turski novac; 20 kr. srebra čini
 146 parah.
 Paša, *vidi* B.
 Pašaluk, a, m. župania.
 Peke peke, *interj.* lepo lepo.
 Pendžer, a, m. prozor, oblok.
 Peškeš, a, m. mito.
 Pilav, a, m. rižkaša.
 Pusat, i, ž. oružje od pojasa.
- Rafa, e, ž. polica, pokućstvo.
 Rahat, *adj.* povoljno, razlogom,
 komodno.
 Raja, e, m. podvrženi narod.
 Ramazan, a, m. post turski.
 Rezil, *adj.* kriv, lažan, faličan.
- Saba, e, ž. zora.
 Sabile, *adv.* zorom.
 Sahan, a, m. kotlov tanjur.
 Saibia, e, m. vlasnik, gospodar.
 Sakat, *adj.* knjast.
 Salam, a, m. blagoslov i pozdrav.
 Salamet, a, m. prostost, sloboda.
 Salaš, a, m. remener, sedlar.
 Saračana, e, ž. sedlarica.
 Sarajlia, e, m. Sarajevac.
 Senči, *adv.* tobože.

Sevap, a, m. zadužbina.
Siaset, a, m. grdoba, sila.
Sikter bre, *interj.* reči od velike uvrēde i pogrdna potlačenja.
Sikterisat, v. a. sramotno odtērati, tērati.
Škurteljka, e, ž. ženska haljina, djupica; nevěrujem da je turska reč.
Sokak, a, m. ulica.
Spahia, e, m. plemić, koi i na vojsku na svojem konju, i u svojoj odori idje.
Stambol, a, m. Carigrad.
Sofra, e, m. pol sežnja širok, okrugal, i jedan pedanj visok stol.
Sunet, a, m. obrēzovanje, obrēz.
Sunetžia, e, m. obrēzovatelj, obrēznik.
Surudžia, e, m. poštarski sluga.

Šamia, e, ž. ženski tubac okò glave.
Šalvale, ah. ž. *pl.* široke hlaćetine.
Šećer, a, m. cukar.
Šejtan, a, m. djavó, sotona, vrag.
Šiša, e, ž. staklo, boca: bog zna je l' turska reč!

Tain, a, m. pekarski kruh.
Taman, *adv.* upravo, ravno.
Taraba, e, ž. debela daska, plasnica, palasak.
Tatarin, a, m. ulak, glasonoša.
Teskera, e, ž. pasoš, cedula; teško da je turski.
Testir, *adj.* prostò, slobodnò.

Top, a, m. lumbarda, diljka, kanun.
Topćia, e, m. kanunir.
Teferič, a, m. lētni stan; poljsko veselje.
Turbe, eta, n. spomenik, nadgrobni kamen nastavljen kao stupić.
Tutundžia, e, m. tko tabak prodaje, i takojer junoša gospodski; dolazi od *tutun* tabak, dakle tabakier.

Ustra, e, ž. britva, briaćica.
Uzdenjia, e, ž. stremen.

Valah, *interj.* boga mi!
Valaha, *interj.* boga mi!
Valaha bilaha, *interj.* turska prisēga, tako mi boga!
Većil, a, m. ekonom, namēsnik.
Većilašćia, e, m. ekonom kuharski.
Vilaet, s, m. krajina, svēt, država.
Vlah, a, m. tako od zlobe zovu Turci Krs-tjana.

Zanat, a, m. rukodēlstvo, to može dolaziti od našega *znati*.
Zanatdžia, e, m. rukodēlac, rukodēlja.
Ziafet, a, m. štov, čast.
Zian, a, m. rug, sramota, prikor.
Zor, a, m. nagon, sila.
Zorile, *adv.* silom, na silu, jakò, zdravo.
Zulum, a, m. nasilje, okrutnost.
Zulumčar, a, m. okrutnik, silnik, krvolok, tiran, krvolia.

Rječnik

(Napomena: u rječnik nisu uključeni turcizmi koje u svom rječniku
"Několiko turskih barbarismah" objašnjava sam autor)

ada (tur.) – riječni otok

akoprem – premda, mada

anterija (tur.) – dio odjeće kod muslimana (oblači se povrh košulje)

Bečkerek – najveći grad u Banatu (Vojvodina), danas se zove Zrenjanin

Biograd – Beograd, današnji glavni grad Srbije. Godine 1839/40., kada Matija Mažuranić putuje, grad je još uvijek bio pod djelomičnom kontrolom Turaka, a glavni grad kneževine Srbije je Kragujevac. Sljedeće 1841. godine postat će Beograd glavni grad, a pod konačnu potpunu kontrolu Srbije doći će tek 1867. godine kada ga napušta turska vojna posada.

bitje – stanje; biće

bo – jer

čć (*cijeć*) – zbog, radi

cvancika (prema njem. *zwanzig* – dvadeset) – sitni austrijski novac, 20 krajcara

čalma (tur.) – platneni ovoj oko fesa kod muslimana, turban; pokrov

ćosast (tur.) – golobrad, rijetke brade

ćurak (tur.) – kožuh

ćurčija (tur.) – krznar, kožuhar

Dorćul – Dorćol, danas gradska četvrt u Beogradu, uz rijeku Dunav; nekoć trgovačko predgrađe s brojnom Židovskom zajednicom

drum – cesta

eksercirati (lat.) – egzercirati, izvoditi vojno vježbanje

francezka oděća – francuska (zapadna) odjeća, tj. uniforma

glavica – brijeg, brdo

harmica (mađ. *harmincz* – trideset) – mjesto gdje se plaćala carina od 30 krajcara; uopće: carinarnica, mitnica; carina

holbrehc, holblinks (njem.) – nadesno, nalijevo (vojne naredbe)

humcati – uzdisati

jelek (tur.) – vrsta prsluka

jur, jurve – već

Kara-Djordje – Đorđe Petrović (1768-1817), kojega su Turci prozvali Karađorđe (Crni Đorđe), vođa prvog srpskog ustanka (1804-1813). Kao "veliki vožd" upravljao je srpskom kneževinom dok Turci nisu ugušili ustanak. Ukinuo feudalizam u Srbiji. Ubijen je u uroti koju je protiv njega skovao vođa drugog srpskog ustanka Miloš Obrenović. Karađorđe je utemeljitelj dinastije Karađorđevića, koja je vladala Srbijom, a poslije i kraljevinom Jugoslavijom

kaštiga (lat.) – kazna; *kaštigovati* – kazniti

kladiti – staviti

kolěba (koljeba) – koliba

kontrobant (tal.) – krijumčarenje, šverc; švercana roba

kontumac (lat.) – karantena

koporiti – micati se

korantin (lat.) – karantena

kordun (tal.) – granični pojas, lanac pograničnih stražarnica

krajcar (njem. *Kreutzer*, od *Kreuz* – križ), sitni mjedeni novac u Austriji, stoti dio forinte

lasno – lako

lb – skraćeno libra, funta: mjera za težinu, oko pola kilograma

ličina – konop

lubina – lubanja

ljuveno – ljubavno

Militerkomanda (njem.) – vojna komanda

mirina – zidina

Obilić, Miloš – junak iz srpske epske poezije koji je prema predaji ubio turskog sultana Murata I. u Kosovskoj bitki (1389.)

obiljeg – obilježje

odjahati – sjahati

ordinanc (franc.) – ordonanc, vojnik dodijeljen komandi za prenošenje naredbi, za vršenje sitnih kancelarijskih poslova i sl.

paštiti se – naprezati se

plav – lađa, brodić

podne – jug (pored uobičajenog značenja)

poldrugi – jedan i pol

popaštiti se – upregnuti se, požuriti se

porivati – pogurati

potlě, potlam – poslije, potom

pribitje – prisustvo

pričeti – početi

primiriteljni sud – niži sud

pripetiti se – dogoditi se

pristrišak – nadsrešnica

raštel (lat.) – "na hrvatsko-turskoj granici mjesto određeno za trgovinu koja se vršila uz straže sa obadrije strane" (Klaić)

razma, razmi – osim

rovaš (mađ.) – zarez (na štapu, pomoću kojega se računalo); račun

rt – vršak, vrh

sega – toga

sežanj – isto što i hvat, stara mjera za dužinu, oko 1,9 m

slučiti se – dogoditi se

smolenica – fitilj

stublina – bačva

šajka – lađa, riječni brod

šegavost – lukavost, prepredenost

štacija (lat.) – stanica, postaja, odmorište

Toran – danas Turanj, selo nedaleko Karlovca

traga – vrsta

ulak (tur.) – glasnik, glasonoša

vaj – jad; (uzvik) jao!

vanderbruh (njem.) – putovnica, isprava

varoška kuća – gradska vijećnica

vás – sav

Veliki Kahir – Kairo; sinonim za Egipat

vuk – okidač (na pištolju)

Vuk Jajčanin – junak iz narodne epske poezije, živio u 17. stoljeću

zahod – zapad, zalaz (sunca)

zaman – uzalud

Zemun – danas beogradska predgrađe, uz rijeku Dunav uzvodno od Beograda; do 1918. godine grad je pod Austrijom, kao dio Vojne krajine, odnosno Hrvatske

žuliti – žuljati; stiskati